

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
(SİSTEMATİK FELSEFE ve MANTIK)
ANABİLİM DALI**

**MARKSİST KAVRAM OLARAK YABANCILAŞMA VE ÖZGÜRLÜK
SORUNSALI**

Yüksek Lisans Tezi

Zişan KÜRÜM

Ankara-2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
(SİSTEMATİK FELSEFE ve MANTIK)
ANABİLİM DALI**

**MARKSİST KAVRAM OLARAK YABANCILAŞMA VE ÖZGÜRLÜK
SORUNSALI**

Yüksek Lisans Tezi

Zişan KÜRÜM

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Ertuğrul R. TURAN

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
(SİSTEMATİK FELSEFE ve MANTIK)
ANABİLİM DALI

MARKSİST KAVRAM OLARAK YABANCILAŞMA VE ÖZGÜRLÜK
SORUNALI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ertuğrul R. Turan

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../20...)

Tezi Hazırlayan

Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....
İmzası
.....

TEŞEKKÜR

Hayat boyu benden desteğini esirgemeyen Annem, Babam ve Kardeşlerim... Bu süre içinde de yanımda oldukları için onlara minnettarım.

Çalışmama destek veren sevgili dostlarım Burak Ayrancı, Fatin Kanat, Canan Yarar, Fide Türkmen, yardımlarından dolayı Dr. Senem Kurtar ve adını burada anamadığım diğer arkadaşlarım, yanımda olduğunuz için çok şanslıyım.

Sevgili Dostum, Necmettin Salaz'a, hayatımda olduğü için ve benim bu zor dönemde yanımda olup yaptığım tüm kaprislere katlandığı için edeceğim teşekkür eminim ki yeterli olmayacak...

Benden sonsuz sabrını esirgemeyen Doç. Dr. Ertuğrul Turan'ın verdiği destek olmasa bu çalışma da olamazdı. Eğitmenliğinin yanı sıra kurduğu dostluğu ile yaşam boyu yanımda olmasını istediğimi eminim ki biliyordur... Desteği için sonsuz teşekkürler...

İyi ki varsınız...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: Marx'ta Yabancılaşmanın Kökeni.....	6
1.1. Doğaya Yabancılaşma.....	10
1.2. Emek Sürecine Yabancılaşma.....	14
1.3. Şeye Yabancılaşma.....	20
1.4. Türe Yabancılaşma.....	26
1.4.1. İnsanın İnsana Yabancılaşması.....	27
1.4.1.1. İşçinin Yabancılaşması.....	28
1.4.1.2. Kapitalistin Yabancılaşması.....	30
1.4.2. İnsanın Kendisine Yabancılaşması.....	32
2.BÖLÜM: İnsan Doğasındaki Yanılsama Olarak Yabancılaşma.....	34
2.1. Gereksinim, Çalışma ve Özgürlük.....	35
2.2. Özgürlüğe Yabancılaşma.....	46
3.BÖLÜM: Yabancılaşma Kavramının Çağdaş Yorumları.....	50
3.1. Şeyleşme.....	52
3.2. Sahip Olmak ve Olmak.....	55
3.3. Tek Boyutlu İnsan.....	57
3.4. Kültür.....	60
3.5. Öteki.....	62

3.6. Eşitlik, Sömürü ve Tasarruf.....	65
3.7. Günümüzde Yabancılaşmanın Önemi.....	70
3.8. Yabancılaşmama.....	73
SONUÇ.....	75
ÖZET.....	79
ABSTRACT.....	80
KAYNAKÇA.....	81

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, yabancılaşma durumunu, politik iktisadın yanı sıra özne-nesne ikilemi ve toplum-tarih ikilisi ile birlikte çözümlenektir. Yabancılaşmanın çok yönlü ele alınma gerekliliğini, Marx ve onu izleyen düşünürlerin yabancılaşma üzerine dizgisel bir kuramı olmaması gerekçelendirmektedir. Çünkü Marx ve diğerleri için yabancılaşma bir kuram değil, bir durumdur. Bu çalışmanın temel amacı, yabancılaşma sürecinin öğelerini açığa çıkararak bu öğelerin insan etkinlik alanında karşılıklı ilişkisini görebilmeyi sağlamaktır. Hegel ve onu izleyen Marx için, toplumsal pratik (praxis) insanın hem bireysel hem de türsel olarak kendini gerçekleştirdiği alandır. Bunu temel alarak, insanın tüm üretici ve yaratıcı ilişkileri zemininde nasıl yabancılaştığının ve sonunda nasıl özgürleştiğinin gösterilmesi hedeflenmektedir.

Marx, yukarıda belirtildiği gibi, yabancılaşma olgusunu emek odaklı bir yapı içerisinde ele almıştır. Çünkü insan etkinliği genel ve soyut bir tanıma sahiptir. Bu tanıma devre dışı bırakan Marx, *emeğin yapısını*, yabancılaşmanın doğasını açığa çıkarmak için çözümlenmiştir.

Yabancılaşmanın insan etkinliği alanında açığa çıkışını ilk ele alan düşünür Hegel'dir. Hegel'de, yabancılaşma kökensel olarak "tin"¹de açığa çıkmaktadır. Tin'in doğada kendine yabancılaşarak nesneleşmesi bu yaklaşımın temelini oluşturur. Hegel, yabancılaşmayı diyalektik ve görüngübilimsel olmak üzere iki boyutta ele alır:

¹ Hegel, "tin"i, onun dolaysız varlığı olarak gördüğü 'bilinç'te betimler. Tin, bilincin, bilme ve bilmeye olumsuz nesnellik katan karşıt devinimleridir. (Hegel-Tinin Görüngübilimi'nden) Aynı biçimde tin, oluşun üç aşamalı sürecidir. Bu en yalın biçimi ile "varlık", sonrasında "yaşam" ve bunlardan daha yetkin olarak ortaya çıkan "zihin" ile gerçekleşen bir süreçtir ve bu Hegel için "tin (Geist)" ya da "idea (Begriff)" olarak adlandırılır. (Bilim ve Sanat Yayınları-Felsefe Sözlüğü'nden)

Bilinç deneyiminde olandan başka hiçbir şeyi bilmez ve kavramaz; çünkü deneyimde olan yalnızca tinsel tözdür ve dahası, bilincin 'kendi'sinin nesnesi olarak böyledir. Ama Tin nesne olur, çünkü Tin kendine bir başkası olma, kendi 'kendi'sinin nesnesi olma ve bu başkalığı ortadan kaldırma devimidir. Ve deneyim tam olarak bu devime verilen addır: Burada dolaysız olan, deneyimlenmemiş, soyut olan -ister duyusal varlığın isterse salt düşünsel yalının soyutu olsun- kendine yabancılaşır ve sonra bu yabancılaşmadan kendine geri döner ve böylelikle şimdi ilk kez edimselliği ve gerçekliği içinde betimlenir ve aynı zamanda da bilincin bir iyeliği olur.²

Yabancılaşma burada tin'in "gerçekliği ve edimselliği" doğrultusunda açığa çıkmaktadır. Tin yabancılaşarak "deneyimlenmemiş" olana dönüşür ve sonra onu geride bırakır. Tinin bu biçimde devinimi, diyalektik olarak gelişen 'oluş'un yapısında gizlidir. Hegel için yabancılaşma, tin'in evrilmesinde "mutsuz bilinç" olarak açığa çıkar. "Mutsuz bilinç", tin'in "salt çelişkili bir varlık olarak bilincidir."³ Tin kendi varlığının bilincine kendi karşıtı ile ulaşabilir. Diğer yandan, kendi olumsuzluğunun bilinci olarak tin, onu olumsuzlama isteğini de beraberinde taşır. Ancak bu olumsuzlama durumunda, "özbilinç"⁴ iyeliğini de yitireceğinin bilincindedir. Bilincin mutsuzluğunun kaynağı hem kendindeki olumsuz olumsuzlama isteği hem de bu edimi gerçekleştirme durumunda kendi bilincinin yitiminin bilincinde olmasıdır. Hegel'e göre, bilincin söz konusu durumu aşması için diyalektik "oluş"u üstlenmesi gerekir. Bu yolla, yabancılaşma da aşılmış olur. Sonuç olarak Hegel'de yabancılaşma, bir yandan tin'in diyalektik olarak evrilmesine aittir; diğer yandan diyalektik bir süreçte oluştuğu için daima aşılmak içindir. Marx, Hegel'in diyalektik bir oluşum olarak açıkladığı yabancılaşma düşüncesini kabul etmekle birlikte, yabancılaşmanın 'tin'e ait olması ya da 'tin'in yabancılaşması olduğu konusunda Hegel'den tamamen ayrılır. Hegel'de yabancılaşma,

² Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, İdea Yayınları, Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul, 2011, s.29–30

³ A.g.e., s.137

⁴ A.g.e., s.113

nesneleşmeye eş⁵ iken Marx'ta yabancılaşma, nesne üzerindeki kontrolün kaybı sonucu gelişen *sahiplenme* güdüsünün özne-nesne ilişkisinin bozması ile oluşur.⁶

Hegel'de tinsel yabancılaşma olarak açığa çıkan kavram, Feuerbach'ta ise dinsel yabancılaşma biçiminde açığa çıkmaktadır. Hegel'de kaynağı mutlak tin olarak görünürken Feuerbach, bunun insan kaynaklı olduğu kanısına varmıştır. Hegel'den aldığı “mutsuz bilinç”⁷ anlayışı Marx'ta “mutlu bilinç/insan”ı arama anlayışıyla yer değiştirir. Bu başlıkta olduğu gibi, Marx, Hegel felsefesinden etkilenmiş olsa da Feuerbach'ın insan kaynaklı yabancılaşma fikrine de yakındır. Feuerbach'tan farklı olarak temelini din yerine “sahip olma” güdüsüyle değiştirmiştir. İnsanı hayvandan ayıran en büyük niteliğin “emek” olduğunu ortaya koyan Marx, yabancılaşma anlayışını da bu çerçevede ele almaktadır.

Marx, insan ve doğa temelinde geliştirdiği yabancılaşma düşüncesini “yabancılaşmış emek”⁸ kavramı ile bütünlemiştir. Sonrasında geliştirilen görüşler hep bu yabancılaşmış emek ekseninde dönmüştür. Bugün bu konunun hâlâ konuşuluyor olmasının ana nedeni insanın bu ‘yabancılaşmış’ ediminden kurtulamamış olmasıdır. Bu olumsuz durum konu üzerinde tekrar durulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu yüzden çalışmada Hegel'le başlayan süreç göz önünde bulundurularak Marx'ın geliştirdiği düşüncenin temellerine inilecektir. Bununla yapılmak istenen, kavramın günümüze geliş sürecinde geçirdiği başkalaşimleri gözler önüne sermek ve bu başkalaşımın kökeninde neler olduğunu tekrar ele alarak bir kavram arındırması gerçekleştirmektir. Bu doğrultuda ele alınacak olan çalışma

⁵ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, Sol Yayınları, Çeviren: Kenan Somer, Ankara, 2005, s.227

⁶ A.g.e, s.140

⁷ Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, 2011, s.131

⁸ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, 2005, s.138

Marx'ın yabancılaşmayı insanın doğaya ve dünyaya karşı konumlanışında gördüğü üzerine olacaktır.

Yabancılaşmayı iki farklı kelimeyle ifade eden Marx, Almanca olan “Entfremdung” ve “Entäußerung” kavramlarını kullanır. İlki genel kullanım biçimine uygun olarak ‘yabancılaşma, yabancılaştırma, soğuma’ anlamlarına gelse de ikincisi daha çok ‘yoksunluk, eksiklik ve dışsallaşma’ anlamlarını verir. Bu iki kelimeyi çoğu zaman benzer anlamlar için kullanmıştır Marx. İki ayrı sözcüğün kullanılması, göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Çünkü yabancılaşma kavramının anlamı yoksunluk kavramıyla ilişkilendirildiğinde derinlik kazanacaktır. Bu kavrama vurgu özellikle yakın dönemlerde daha bir anlam kazanacaktır. İngilizce⁹ de ise kavram ‘alienation’ olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük, ‘vazgeçme’ anlamı veren ‘devretme’ anlamını barındırmaktadır. Bu, yabancılaşma olgusunun içinde, insanı insan yapan şeyden vazgeçme, ona soğukluk hissetme durumu anlatılmaktadır. Kavram incelenirken gözlenen yabancılaşmanın etrafında gezindiği ‘unutkanlık’ durumu atlanmamalıdır. Yabancılaşmanın içerisinde incelenecek olan meta fetişizmi ve şeyleştirme kavramlarının gerçekleşmesinde kendini sürekli hissettiren kavram olarak ‘unutma’ göze çarpmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde, Marx'ın yabancılaşma durumuna ilişkin düşünceleri öncelikle yabancılaşmış emek kavramının ele alınışıyla şekillenecektir. Sonrasında bu olgunun doğaya, insanın kendi etkinliği olan emek sürecine, ürettiği ürün olarak şeye ve türe nasıl etki edip yabancılaştırdığı sorunsalı incelenecektir. Bunlardan türe yabancılaşma başlığı insanın insana yabancılaşması ve

⁹ İngilizce'den de anlam araştırılması yapılmasının ana nedeni incelenen kaynakların bir kısmının İngilizce olması ve hakim dilin kendince katkısının göz önünde bulundurulmasıdır.

insanın kendisine yabancılaşması olarak iki bağlamda irdelenecektir. Bu yolla çalışmanın ilk bölümü, Marx'ta yabancılaşma durumunun temel öğelerini ve kavramlarını içerecektir. Bu bölümde, özellikle, Marx'ın *1844 El Yazmaları*, *Alman İdeolojisi* ve *Kapital* yapıtlarından yararlanılacak ve çeşitli ek kaynaklar aracılığı ile desteklenecektir.

İkinci bölümde, yabancılaşma durumu ve insan varoluşunu biçimlendiren çalışma, gereksinim ve en önemlisi özgürlük gibi temel oluşturucular arasındaki ilişki açıklanarak tartışılacaktır. Burada, amaç, özellikle özgürlük kavramına ilişkin yanılığın açığa çıkardığı kavramsal dönüşümün çözümlenmesidir. Bununla birlikte, söz konusu yanılığın ve onun açığa çıkardığı kavramsal dönüşümün Marx'ı izleyen düşünürler için ne derece önemli olduğu da irdelenecektir.

Üçüncü ve son bölüm, Marx'ta yabancılaşma durumunun felsefe tarihindeki açılımını ele alarak, bu konunun çağdaş dünyada önemini hala neden korumakta olduğu sorunu üzerinde duracaktır. Bu bağlamda, 20. ve 21. yüzyıl düşünürlerinin Marksist literatüre katkıları doğrultusunda yabancılaşma kavramının yaşadığı evrimin sınırlarını Lukacs, Frankfurt Okulu'nu temsilen Marcuse ve Fromm, Analitik Marksistler, Derrida ve Meszaros ile gelişen yeni yaklaşımların ele alınması belirleyecektir.

1.BÖLÜM

MARX'TA YABANCILAŞMANIN KÖKENİ

Marx'ın, kapitalizm çözümlemesi ve eleştirisinin ikili bir ereği vardır. Bu çözümlemenin birincil sonucu, insanın kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı toplumsal düzende mutlu olamayacağı yönündedir. İkinci erek ise 'mutlu insan'ın kendini açığa çıkaracağı ve gerçekleştireceği bir toplumsal düzenin tanımı ve gerekliliğini açıklamaktır. Bu 'mutlu insan' anlayışı ne Antik Çağ Epikür hedonizminin öngördüğü hazlarla sınırlı bir yaşamı ne de bireysel bir mutluluğun reçetesini içerir. Bunların tam tersine Marx için genel bir mutluluk söz konusudur ve mutlu olabilmenin yolu *türsel insan*¹⁰ olabilmekten geçmektedir. Türsel insan bireyin kendisinin ve diğer insanların amaç olduğunu göz ardı etmeden, kendini gerçekleştirme uğraşdır. Kendini gerçekleştirme güdüsü insanı hayvandan ayıran bir özelliktir. Hayvan içgüdüleriyle "kendi yaşam etkinliği"¹¹ adına olması gerekenleri yapar, yaşam amacını içinde barındırır. İnsan yaşam amacını ancak çalışma ve üretme ile bulabilir. Üretim olgusu insanı hayvandan ayıran temel bir özellik olarak sunulur. Hayvanların da bir anlamda doğal çevreyi dönüştürerek üretim yapabildiği düşünüldüğünde, ilk sorun insan ve hayvan üretkenliğinin farkını saptamadır. Hayvanın üretimi gereksinimi ile sınırlıdır; içgüdülerinin açtığı alan sınırları içinde gereksinim duyduğu şeyleri üretir. İnsanın üretim çabası gereksinimlerinin karşılanmasını aşacak biçimde evrensel bir ölçütte gerçekleşir. İnsanın imgelem gücü

¹⁰ "das Gattungswesen" olarak kullanılan kavram geniş bir biçimde Hegel ve sonrası felsefede kullanılmıştır. Kavram insanın özgünlüğünün bilince sahip olmasında yattığını savlamaktadır. Ancak bu bilinç bir benlik bilincinin ötesinde 'türsel' bir bilinci de içermektedir. Buna göre, insan kendi türü üzerine düşünme ve kendi türünü bir düşünce nesnesi olarak görme yetisine sahiptir. Marx bu kavramı yalnızca bilinç ve düşünceyle sınırlamaz. Ona göre bu türsel bilinçlilik, bir türe bilinçli maddi üretimi de içerir. İnsanın etkin türsel yaşamı ve özgünlüğü bu bilinçlilikten geçmektedir.

¹¹ Marx, **1844 El Yazmaları**, Çeviren: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.81

ona farklı türde üretimler yapabilme yetisi kazandırır. İnsanın üretim yapmasını sağlayan çalışma edimini ‘özgürce’ gerçekleştirebilmesi Marx’ın sonal ülküsü olan “kendini gerçekleştirme”de açığa çıkar.

Marx’ın yabancılaşma olgusu, kapitalizmin üretim sürecinin insan üzerindeki fiziksel ve zihinsel etkisiyle, içinde bulunduğu sosyal süreçler üzerindeki yıkıcı etkileri incelediği entelektüel bir olgudur.¹² Kapitalizmi ele alışındaki ana nedenlerden biri, kapitalizmin insanın “bireyselleşme”sinin genel anlamda gerçekleştiği dönem olmasıdır. Marx, birçok insanın kendini gerçekleştirme bilincine sahipken çok azının bunun olanaklarına sahip olduğunu farkındadır.¹³ Günümüzde ise kapitalizm, ‘sömürü’ anlayışıyla bireyselleşme sürecine ket vurulan ve insanı köleliğe iten bir süreç olmuştur.

Marx, toplum çözümlemesini üretim araçlarının iyeliği üzerinden oluşturduğu iki sınıf ayrımı ile yapmıştır: üretim araçlarına sahip olan burjuva sınıfı ve bu araçlardan yoksun olan işçi sınıfı. Her iki sınıfı da çözümlerken sömüren ve sömürülen sınıfların çatışmasında, insan benliğinin ‘kurtuluş’u nasıl bulabileceğinin yollarını aramaktadır. İnsanın çalışma edimi kendini gerçekleştirmenin özünü oluştururken, bu edimin amaç mı yoksa araç mı olduğu sorunsalı insanın ‘kendi’ni biçimlendirme olgusunda büyük bir pay sahibidir. Marx’ın bunu incelemesindeki ana neden insanın ‘kendi’ olabilmesi için gereken çıkış yolunu bulma arayışıdır. Bu arayış “yabancılaşma” kavramı etrafında kendine farklı bir yer edinmiştir. Kavram erken ve geç dönem yazılarında biçim değiştirse de özellikle *1844 Paris El Yazmaları*’nda ana hatlarıyla belirlemiştir. Bununla beraber Marx’ın olgunluk dönemi

¹² Ollman, **Alienation**, Cambridge University Press, Cambridge,1996, s.131

¹³ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.137

yazılarında da kavramın yoksunluk, nesneleşme, meta fetişizm gibi çeşitli biçimlerde kullanıldığını görmek olanaklıdır. Çalışmalarında kapitalizmin üretim biçiminde insan, insan doğası ve emek eksenli bir çizginin var olması yabancılaşma kavramından kopulamayacağını bir göstergesidir. Marx'ın bütün düşüncesi insan etkinliğinin betimlenmesi üzerinedir. İnsanın genel bir özünün olup olmadığı sorunsalını “insan doğası” kavramı altında yaptığı betimlemede ele alır. İnsan doğası, insanın toplum içinde yarattığı hareketlenmenin göstericisi olarak değişkendir. Bu noktayı kavramak Marx'ın düşünce yapısını oluşturan temel parçacık olan “diyalektik” bakış açısını anlamakla olanaklıdır. “Diyalektik daha ziyade hayatımızda ortaya çıkabilecek olası bütün önemli değişim ve etkileşimleri gözümüzün önüne seren bir düşünme biçimidir.”¹⁴ Diyalektik, bütün ve parçayı hem ayrı ayrı hem bir arada, tüm çelişkileri ve tüm karmaşıklığı ile görme durumudur. İnsan hem etkileyen hem de etkilenendir. En basit biçimiyle, temel gereksinimlerini gidermek ve hayatta kalmak adına toplumsallaşmış insan, geliştirdiği bu toplum yapısının özelliklerine uyum sağlarken aynı zamanda değişim de yaşamaktadır. Buna ek olarak ‘imgeleme’ ve ‘emek üretme yetisi’ ile de topluma katkıda bulunarak karşılıklı etkileşim sağlanmış olur. “Toplum nasıl insan olarak insanı üretiyorsa o da toplumu üretmektedir.”¹⁵ Yabancılaşma durumu diyalektiğin somutlaştığı bir örnektir: İnsanın kültürel ve toplumsal olarak kendini konumlandığı dünyayı oluşturmasıyla doğadan kopuşu, olumlu ve zorunlu bir yabancılaşma durumudur. Bununla beraber insanın ürettiği nesne karşısındaki konumlanışı ve onun insanın kontrolünden çıkması sonucu oluşan yabancılaşma durumu ise olumsuz

¹⁴ Ollman, **Diyalektiğin Dansı**, Yordam Kitap, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, İstanbul, 2006, s.30

¹⁵ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.113

yabancılaşma olarak karşımıza çıkar. Yabancılaşmanın farkına varmakla, ondan kurtulma edimi olarak kendini olumsuzlama süreci başlamaktadır.¹⁶

Yabancılaşma yalnızca kapitalizmin bir ürünü değildir. Öncesinde de çeşitli biçimlerle varlığını göstermiştir. Ekonomi politiğe göre yorumlanırsa yabancılaşma özel mülkiyetin doğuşuyla başlamıştır. Oysa Marx bu eksikliği tersten bir okumayla gidermektedir. Doğaya sahip olma arzusu doğaya yabancılaşan insanı özel mülkiyete itmiştir ve özel mülkiyetin doğuşuyla da karşılıklı bir etkileşim başlamıştır. Ekonomik bakış açısından irdelendiğinde özel mülkiyetin, kendini, emeğin bölünmesiyle var eden bir süreç olduğu görülmektedir. Emeğin bölünmesi, insanın tek bir iş yapabilmesi anlamına gelir. Bu da insanın kendini gerçekleştirme sürecinde ereğini keşfetmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Topluma yansması ise hayatta kalmak için başkalarına gereksinim duymanın yarattığı birliktelik ve güven biçiminde gerçekleşmektedir. Bu durum toplumbilimsel olarak sınıflara ayrılmanın ve ruhbilimsel olarak da bu farklı sınıflardaki insanların ayırt edici özellikleri olarak karakterlerine yansmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak yabancılaşma emeğin bölünmesinin sınıflı toplumlarda kendini var etmesiyle daha belirgin hale gelen bir süreç olmaktadır.¹⁷

Marx için, yabancılaşma, insanın doğası; kendi varlığı ve dünyası ile ilgilidir. Marx, yabancılaşmayı insan doğasının ele alınışı esnasında türsel insana yani “tam anlamıyla kendi olabilen insan”¹⁸ gidiş yolunu ararken karşılaştığı engellerden biri olan kavram olarak sunmaktadır. *Kendi olabilen insan* olma sürecinde, çalışma etkinliğinin amaç mı yoksa araç mı olduğu sorusuna aranan yanıt bu kavramla

¹⁶ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, 2005, s.222

¹⁷ Ollman, **Alienation**, 1996, s.158

¹⁸ Collin, **Marx'ı Anlamak**, 2008, s.48

birlikte biçimlenmektedir. Türsel varlık olan insanın doğa ile kurduğu ilişki de bu noktada önem kazanmaktadır.

Marx, ekonomik olgu olarak ele aldığı özel mülkiyet ve yabancılaşma durumunun neden-sonuç ilişkisini çözümlerken ulaştığı yabancılaşmış emek kavramının neliğini detaylandırmıştır. Bu detaylandırma çeşitli yabancılaşma biçimlerini doğurmuştur. Marx, yabancılaşmış emeğin sonucu niteliğindeki başlıkları net çizgilerle belirlememiştir. Fakat birbiriyle iç içe geçmiş de olsa bir doğa ve üretim süreci yabancılaşması sınıflandırması yapmıştır. Bununla birlikte Marx'ın yabancılaşmış emeğin doğurduğu sonuçlar olarak birbiriyle iç içe geçmiş dört belirlenimde bulunduğunu görmek de mümkündür.

Yabancılaşmış emek 1) doğayı 2) kendi kendini, kendi öz etkin işlevini, kendi yaşamsal etkinliğini insana yabancılaştırırken, cinsil yaşamı, onun için bireysel yaşam aracı durumuna getirir. yabancılaşmış emek şu sonuçlara yol açar: 3) İnsanın cinsil varlığı, doğa kadar onun cinsil entelektüel yetileri de ona yabancı bir varlık durumuna, onun bireysel varoluş aracı durumuna dönüşürler. Yabancılaşmış emek, onun dışındaki doğayı olduğu gibi onun tinsel özünü, insanal özünü olduğu gibi kendi öz bedenini de insana yabancılaştırır. 4) İnsanın kendi emek ürününe, kendi yaşamsal etkinliğine, kendi cinsil varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: *insan insana yabancılaşmıştır*.¹⁹

Bu göz önünde bulundurulduğunda hatları daha keskin bir şema, konunun netlik kazanması adına aşağıda oluşturulmuştur. Doğaya yapılan vurgu doğanın “insanın örgensel olmayan bedeni”²⁰ olmasındandır. Günümüzde de ekolojik dengenin bozulmaya başlaması doğaya yaklaşımın yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Bu sebeple öncelik *doğaya yabancılaşma* başlığına verilecektir. Fakat gerek Marx'ın metinlerinde sınıflandırma olarak bir netlik bulunmaması, gerekse yabancılaşma durumunun kendi içindeki karmaşıklığı, yapılan sınıflandırmanın sıralama olarak değil anlamada kolaylık sağlamak adına yapıldığı atlanmamalıdır.

¹⁹ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, 2005, s.145-148

²⁰ A.g.e., s.145

1.1. Doğaya Yabancılaşma

Marx'a göre doğa "duyulur dış dünya" olarak açılır ve o olmaksızın insan üretime geçemez. "Doğa, işçi emeğinin içinde gerçekleştiği, işçinin içinde etkin olduğu, ona dayanarak ve onun aracılığıyla ürettiği maddedir."²¹ Üretimi ve üretim araçlarını doğadan elde eden insan eylemlerinin doğayı dönüştürebildiğinin bilincine vardığında doğaya yaklaşımını da değiştirmiştir. Doğa artık ona eşlik edecek şey değil değiştirebileceği bir alan olmuştur. Buna üretim hırsı da eklenince doğaya sahip olma güdüsü gelişmiştir. Bundan dolayı doğa, üzerinde her zaman egemenlik kurulmak istenen bir alan olmuştur. İnsanın, doğayla kurduğu ilişki onu sürekli tahakküm altına almak isteği biçiminde açığa çıkmıştır. İnsan, doğa olmadan üretemez/yaşayamaz hale geleceğini bilmesine karşın, onunla uyum içinde olmaktan bir biçimde kaçınmıştır. Doğaya sahip olma isteği, yabancılaşmanın temelinde yatan -belki de- ilk güdüdür. Doğaya sahip olma arzusuyla doğaya yabancılaşan insan özel mülkiyeti oluşturarak bunu zincirleme olarak devam ettirmiş ve kendine yabancılaşma sürecini yaşamıştır. Bu süreç insanın kendini var edebilmesi için gerekli "yaşama araçlarından yoksun kılınmasıyla"²² sonuçlanmıştır ve kaçınılmaz "mutsuzluk" insanın yazgısı olarak yansımıştır.

İnsan, önceleri doğadan aldığını bir biçimde ona geri verirken sanayileşmeyle birlikte hızlanan üretim tarzı, aldıklarıyla verdikleri arasındaki dengeyi, doğanın aleyhine çevirmiştir. Buna gelişen teknoloji ve onun ürettiklerini de eklediğimizde, insanın, içinde yaşadığı doğadan hızla uzaklaştığını görmek olasıdır.

²¹ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, 2005, s.141

²² Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.76

Doğaya yabancılaşmanın özelliklerini açıklamayı sürdürdüğümüzde, insanın soyutlama yetisinin yabancılaşma sürecine katkısının boyutunu görürüz. Hayvan, içgüdüleri aracılığıyla “kendi yaşam etkinliği” ile özdeşir, kendini bundan ayıramaz durumdadır. İnsan ise “istenci ve bilinci” ile “yaşam etkinliği”ne uzaktan bakabilme, yaşamını nesneleştirme ve dolayısıyla kendini farklı biçimlerde var edebilme yetisine sahiptir. Kendini var edebilme yetisi, eylemlilikle beraber üretimde açığa çıkar. Bu insanı “tür varlığı” yapan bir özelliktir. Ancak bu özellik üretim sürecinde “yabancılaşmış emek”le sekteye uğramaktadır. İnsanın doğayı kendi ‘çıkarları’ için kullanabilmesi, “evrensel bir üretim” gerçekleştirebilmesi, bilinç sahibi olmasının bir sonucu niteliğindedir.²³ İnsanın soyutlama yetisi, ürünlerine yansır ve sadece gereksinimi olduğu için değil, aynı zamanda istediği için de bir şeyler üretebilmekte, doğayı biçimlendirebilmekte, kendini var edebilmektedir. Sanat ve sanat eseri buna örnek oluşturur. Sanat evrenselliğin bir göstergesi olarak kendini var eder. Bunlar insanın türsel varlık olduğunun göstergesidir.

Marx’ın görülmesini istediği en temel nokta insanın doğa ile kurduğu ilişkinin ürünüyle beraber bir bütünlük içerdiğidir. Üretim süreci doğayla bütünlüşmeyi beraberinde getirir. İnsanı türsel varlık kılan da doğayla kurduğu bu karşılıklı etkileşimdir. İnsan üretirken doğayı dönüştürür ancak kendi de dönüşür. “İnsan, doğası tarafından belirlenen bir varlık değil, kendi doğasını üreten bir varlıktır.”²⁴ Doğanın bitimi insanın da sonu olacaktır. Bu durum insanın doğa merkezli bir anlayış geliştirmesini, doğa ile barışmasını, onunla tahakküm anlayışı yerine eşlikçi bir anlayışla ilişki kurmasının önemini belirginleştirmektedir.

²³ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s. 81–82

²⁴ Örs, B.,(derleyen) **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.178

Özetle, doğa olmazsa, insanın yaşama alanıyla birlikte yaşama araçları da yok olacaktır. Yaşamsal koşullarını, üretim araçlarını ve üretimini sağlayan alana sahip olma güdüsü insanın iki başlıkta yoksunlaşmasına neden olur: “İlkin, duyulur dış dünya, onun emeğine ilişkin bir nesne, onun emeğine bir geçim aracı olmaktan; ikincisi, dolayimsız anlamda bir geçim aracı, işçinin bir fizik geçim aracı olmaktan gitgide daha çok çıkar.”²⁵ Bu yoksunlaşma durumu sahip olma güdüsünü tetiklerken doğaya yabancılaşma beraberinde kendine, etkinliğine ve türüne yabancılaşma sürecini de getirir.

²⁵ Marx, 1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe, 2005, s.141

1.2. Emek Sürecine Yabancılaşma

Marx'ın belirtmiş olduğu yabancılaşmanın insana ilişkin bir şey olduğu görüşü, temelini Feuerbach'tan almaktadır. Feuerbach, dinden yola çıkmakta ve bizim Tanrı'nın imgesinde değil, Tanrı'nın bizim imgelem gücümüzde yaratıldığı görüşünü ortaya koyarak insanın yaratma gücünü unutmaması sonucu kendine yabancılaştığını aktarmaktadır. Marx, dine dünyanın korkunç sefaletinden kurtulmak için bulunan bir buluş gözüyle bakmaktadır. "Din bir afyondur." anlayışının kökü buradadır. İnsan, sefaletini unutmak için dine sığınmaktadır.²⁶ Bu yaratma sürecinin içinde açığa çıkan somut sorunlarla uğraşmak yerine, soyut bir dünya bağlamında betimlenmektedir.

İnsan kendini, çalışarak ve üreterek var etmektedir. Hegel'in 'çalışma felsefesi' üzerine geliştirdiği düşüncelerden de etkilenen Marx, bu etkinlik sürecinin yarattığı yabancılaşmayı betimlemektedir.

Buna dayanarak dine gereksinim duyulmasının nedenini emeğe yabancılaşmada gören Marx, Feuerbach ve Hegel'e, Adam Smith'i de eklemiş ve bu yöndeki görüşlerini geliştirmiştir.²⁷ Adam Smith okumaları, Marx'a kapitalizmde emeğin metalaştığı, işçinin yaşamak için ilkelleşmek zorunda kaldığı, çalışmanın insanı türsel insana iten bir güç olmaktan bir cezaya dönüştüğü ve makineleşmenin bu süreci hızlandığı çıkarımlarını yaptırmıştır. Marx bunu *El Yazmaları*'nda işçi sınıfı "bütünüyle yok olmamak için kendinden bir parçayı feda etmek zorundadır"²⁸ biçiminde açıklamaktadır. Bu 'feda etme' durumu sonunda topluma işçi sınıfı, burjuva sınıfı ayrımı yapılmaksızın bulaşan yabancılaşma durumuna doğru

²⁶ Wolff, **Why Read Marx Today**, Oxford University Press, New York, 2003, s.18-19

²⁷ A.g.e., s.30

²⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.20

ilerlemektedir. İnsanın özgürce eylediği “üretim işi” özgürlüğünü yitirince *hayvanileşen* insan, toplumu da etkileyecektir.

“Üretim” yalnızca insana özgü bir eylem değildir elbette. Marx’ın da belirttiği gibi doğada da üretim söz konusu, arının bal yapması, kunduzların set kurması²⁹, ipek böceğinin yaptığı kozalak buna örnek verilebilir. Ancak insan bunlardan farklı olarak üretimden önce tasarımlama yetisine sahiptir. Hayvanların içgüdüsel üretimleri insanda ‘imgeleme’ edimiyle yer değiştirmiştir. Üretim, imgeleme ile bilinçli, evrensel ve özgürce bir eylem sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁰

İnsan olmanın temel edimi üretimde yatarken kapitalizm, bu üretim biçimini insani olmayan bir hale sokmaktadır. İşçi ne, ne ürettiğinin, ne de üretiminin denetimini elinde tutabilmektedir. Bunun örnekleri sanayileşen toplumlarda daha açık görülmektedir. Bir fabrikada, her çalışan bir parçayı üretmekte ve tam olarak ne ürettiğini bilmemektedir. Gündelik yaşamında bir yerlerde o fabrikanın ürününü gördüğünde diyebileceği ‘Buna ben emek verdim’ değil, en fazla ‘Bu içinde bulunduğum fabrikanın ürünüdür’ olacaktır. Bu durum sanayileşen toplumlarda ve akla gelebilecek birçok alanda benzer bir özellik göstermektedir. Üretilen ürüne yabancılaşmanın kaynağı, ona emek harcadığının unutulmasıdır. Emek artık yaşamak için yalnızca değiş tokuş edilen bir şey olmaktan çıkmış ve “efendi”nin denetiminde, onun isteği üzerine, istediği zaman ve istediği kadar kullanabildiği bir meta haline gelmiştir. “Emeğin emekle değişimi -işçinin mülkiyetinin koşulu görünümündedir- temel olarak işçinin mülksüzlüğüne dayanır.”³¹

²⁹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.81

³⁰ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.111

³¹ Marx, **Grundrisse II**, Sol Yayınları, (Çeviren: Arif Gelen), Ankara, 2003, s.10

Yabancılaşmanın (en çok) parayla ilişkisini kuran Marx, Feuerbach'ın dinsel yabancılaşma betimlemesini parayla değiştirmiştir. Parayı yaratıp bunu unutan insan parayı her şeyin üzerine koymuş ve neredeyse ona tapınmaya başlamıştır.³² İlişkilerin temeli, yerini paraya bırakmıştır. Bunun dramatik sonucu olarak, emek bile meta olmamasına karşın, hayatta kalmak adına değiş tokuş edilen bir şey olarak paranın gücü altında ezilmiş ve metalaşmıştır. Artık özgürce değiş tokuş edilen bir durumun sonucu olmaktan çıkmıştır.³³ Marx, paranın insan için 'önem'ini vurgularken insan ile insan, toplum ve doğa arasındaki bağın para olduğunu belirtirken bu bağın birleşme ve ayrılma noktasında da paranın olduğunu açıklar. Para toplumun "kimyasal gücü"dür.³⁴ Para kendine rakip olan, değiş tokuş gibi birçok alanı kurutmuştur. Para üzerine sıklıkla yorum yapmış olan Marx para ile yabancılaşma ilişkisini *Grundrisse*'de de vermiştir:

... insanlar birbirlerine duymadıkları güveni, şeye (paraya) duyarlar. Peki neden şeye güven duyarlar? Anlaşılan yalnızca kişilerin birbirleri arasındaki şeyleşmiş ilişki olduğu için; şeyleşmiş değerim değeri olduğu için ve değişim değeri de kişilerin birbirleri arasındaki üretici etkinlik ilişkisinden başka bir şey olmadığı için. Başka her rehin, doğrudan bu niteliği ile rehin sahibinin yararına olur: Para onun için yalnız 'toplumun gezen rehini'(Aristoteles, *Nikhomakos*'a Etik, bölüm 5, sayfa 14) olarak işe yarar, ancak bu, toplumsal (simgesel) özelliği dolayısıyla böyle bir rehindir; toplumsal bir özelliğe de, ancak bireyler onun kendi toplumsal ilişkisini nesne olarak kendilerine yabancılaştırdıkları için sahip olabilir.³⁵

Emeğin satılıyor olması süreci, insanı zamanla değersizleştirmiş, kölelik döneminden kurtulduğunu düşünen insanın bir yanılgı içerisinde olduğunu göstermiştir. Bu sürecin sonunda meta haline gelen emek, kapitalist tarafından kullanma aşamasında sermayeye dönüşmektedir. "Sermaye, biriktirilmiş emektir"³⁶ diyen Marx, emeğin, kapitalistin isteğine bağlı bir biçimde kullanıldığını

³² Collin, **Marx'ı Anlamak**, 2008, s.51

³³ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.32

³⁴ A.g.e., s.150

³⁵ Marx, **Grundrisse I**, Sol Yayınları (Çeviren: Arif Gelen), Ankara, 1999, s. 90-91

³⁶ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.36

betimlemektedir. Bugün ucuz iş gücü biçiminde de tanımlanan bu durum birçok “az gelişmiş” ülkede örneğini bulurken, köleliğin hâlâ sürdüğünün bir göstergesi niteliğindedir.

El Yazmaları'nda gördüğümüz gibi Marx yabancılaşmış emeğin açık örneğini sermaye ilişkilerinde bulmaktadır. Yabancılaşmanın para sistemi ile ilişkisi sonucunda nasıl oluştuğunu gösteren Marx, özel mülkiyeti bu durumun bir ürünü, yabancılaşmış emeğin zorunlu bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Yabancılaşmış emek, işçinin doğayla ve kendisiyle olan dışsal ilişkisidir.³⁷

Marx bunun kökenlerini ne politik iktisatçıların yaptığı gibi tarih öncesi zamana dönerek ne de din biliminin yaptığı gibi insanın düşüşüne, ilk günaha giderek aramaktadır. O çok bilinen ‘ne kadar artarsan o kadar azalırın’ iktisadi olgusundan yola çıkmaktadır:

İşçi ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeylerin dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir -ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir. Bu olgu göstermektedir ki emeğin ürettiği nesne - emeğin ürünü - emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesnelleştirilmesidir. Politik iktisadın ele aldığı durumlarda, emeğin bu gerçekleşmesi, işçiler için gerçekliğin yok olması şeklinde görünür; nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar.³⁸

Bu, işçinin emeğine ve ürününe yabancılaşma durumunun özetini vermektedir. İşçi, emeğiyle yarattığı üründen önce, emeğine yabancılaşmıştır. Özne-nesne ilişkisi, diyalektik konumunu kaybetmeye başlamıştır ve bunun sonucu olarak da tek taraflı bir etkileşim süreci açığa çıkmıştır. Nesneleşmeye doğru gitmekte olan özne emeğiyle ürettiğinin boyunduruğu altına girmektedir.

³⁷ Meszaros, **Marx's Theory of Alienation**, Merlin Press, Londra, 1970, s.147

³⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.75

Marx'ın politik iktisatçılara eleştirisi, “emeğin kendi içinde yatan yabancılaşma”yı³⁹ gizledikleri yönündedir. Bu gizlilik kökeninde, burjuva sınıfı için zenginlik, işçi sınıfı için yalnızca “yoksunluk”la sonuçlanan emeğin serüvenidir. Yoksunluk, yabancılaşmanın temelinde yer alan ana duyguyu dile getiren bir kavramdır. Engels'in kullandığı bir kavram olarak işçinin doyumsuzluğundan doğan “sahte bilinç”in, temelinde bu yoksunluğu görmek olanaklıdır. İşçi, yoksunluk duygusunun kaybolmasını sağlayacağı umuduyla kendini olduğu konumdan farklı görmektedir. Bu onu nesneleştiren ve dolayısıyla köleleştiren sahte bir duygudur.

“Yabancılaşmış emek” kendini iki farklı biçimde sunmaktadır: Birincisi “işçinin kendi üzerinde egemenliği olan yabancı bir nesne olarak emek ürünüyle ilişkisi”nde açığa çıkmaktadır. Bu durum nesneleştirme olarak karşımıza çıkmaktadır ve yabancılaşmanın ilk basamağını oluşturmaktadır. İkincisi ise “emeğin çalışma sürecinde üretim edimiyle ilişkisi”nde⁴⁰ açığa çıkmaktadır. Bu durum ise yabancılaşmış emeğin sonucu niteliğindedir ve bu başlığın temelini oluşturmaktadır.

İnsan kendini özgürce ürettiği bir çalışma edimi içerisinde var eder. Oysa işçi, kendine ait olan özgür çalışma ve üretme ediminden hayatta kalabilmesi adına koparılmıştır. Emeğini zorla çalıştığı bir koşulda zorla satmaktadır. Kendini gerçekleştirme sürecindeki edim, artık onun dışındadır. Bu ona mutsuzluk getirmektedir. Yaşama amacı olması gereken üretim edimi hayatta kalması için gereken bir araca dönüşmüştür. Bununla birlikte zorunlulukla gerçekleştirdikleri kendine ait bile değildir. İşçiye kalan sadece “hayvani olan insani etkinlikleri”dir⁴¹,

³⁹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.77

⁴⁰ A.g.e., s.79

⁴¹ A.g.e., s.79

yeme, içme, üreme, vs gibi. Emeğine ve ürettiklerine yabancılaşması, işçinin kendisine yabancılaşmasına da neden olmaktadır.

Sonuç olarak, “Yabancılaşmış emekte, insanın bilinçli varoluşu, yaşam edimini, temel varlığını sürdürmesi, bunların varoluşu için tek araç olması biçimindedir. Kapitalizmdeki insan bilinci, hayatta kalmak için gösterilen çabayla eşdeğer görülür; çünkü bu koşullardaki insan bu tarz bir yoğunlaşmayı başarılı olmak için gerekli görür.”⁴²

⁴² Ollman, **Alienation**, 1996, s.152

1.3. Şeye Yabancılaşma

Yabancılaşmış emek, emeğin nesneleştiğinin bir göstergesidir. Bu nesneleşme özünde özne-nesne ilişkisini de zedeler. İnsanın harcadığı çabanın ona ait bir şey değilmiş gibi ortaya çıkması bu yanılsamanın bedeni ve zihniyle kurduğu ilişkiyi bozar.

İnsan kendini var edebilmek için yaşarken ‘soyutlama’ yeteneği ve imgeleme gücü ile kendini karşısına alıp nesneleştirir. Bu da “tür varlığı” olmasının bir başka özelliğidir. Bu durum insanın daha üretici olmasına olanak sağlamaktadır. Ancak burada ortaya çıkan sorun, insanın özne-nesne ilişkisini unutmasıdır. İnsan, bu süreci yaşarken kendini ve ötekileri nesneleştirmeye başlar. Marx’ın temel savına göre yabancılaşmış emek, insanı bütünüyle nesneleştiren bir sürece, yani nesne üzerindeki kontrolünün kaybına neden olmuş, özne-nesne ilişkisi bununla sekteye uğramıştır. Bu süreç sadece emek ve ürünüyle sınırlı kalmamıştır.

Marx, yukarıda da söz edildiği üzere *El Yazmaları*’nda sıklıkla ele aldığı ürüne yabancılaşma durumunu, *Kapital*’de derinlemesine incelemiş ve politik iktisat ilişkisi ile açıklamıştır. “Yabancılaşma” kavramını sıklıkla kullanmamış olsa da anlattığı durum metaya yabancılaşma sürecidir. Metanın ele alınma nedenini, Marx, kapitalizmin özünde “muazzam bir meta birikimi”⁴³ biçiminde kendini somutlaştırması olduğunu düşünmüştür. Yabancılaşmanın şey’le olan bağlantısını “meta fetişizm”i kavramıyla açıklayan Marx bu kavramla, yaratılanların kendilerini var eden tahakküm altına almaları durumunu aktarmaktadır. Burada Feuerbach etkisi hissedilmektedir.

⁴³ Marx, **Kapital**, Sol Yayınları, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara, 2004, 1. Cilt, s.47

İşçinin üretiminden ayrı düşmesi, ürettiği üzerinde denetim sahibi olamaması, maddesel dünyayla arasında bir kırılma noktası oluşturmaktadır.⁴⁴ İşçinin ürettiği ile ürünü arasındaki ilişki Marx'a göre ürünün ve yabancı bir nesne olarak gördüğü emeğinin işçi üzerindeki tahakkümünden doğmaktadır. İşçi ürettiği şeye yabancılaşmıştır çünkü yaratılan edim yabancılaşmıştır. Burada yabancılaşan, üründen önce üretilen edimdir yani işçi edime yabancılaşmıştır. Emeğin sonucunda doğan ürün aslında metalaşan emektir. Emeğin yabancılaşması söz konusudur, bir diğer deyişle emek nesneleşmiştir.⁴⁵

Meta kuşkusuz bir değere sahiptir. Marx bu değeri; kullanım değeri ve değişim değeri biçiminde sınıflandırmaktadır. Kullanım değerini belirleyen faktör tarihtir.⁴⁶ İnsan yaşamda belirli şeylere gereksinim duyar. Bu kültür ve teknoloji ile bağıntılı olarak belirlenebilir. Değişim değeriye kullanım değerine bağımlı olmamakla birlikte ondan soyutlanmış da değildir.⁴⁷ Değeri üreten emektir. İktisat kuramında değer artımını sağlayan harcanan emeğin niceliği ve metanın enderliğidir. Burada akla gelen ilk şey emeğin niteliğinin düşüklüğü nedeniyle nicelik artımına varılabileceğidir; ancak değer belirlenirken emeğin türdeş olduğu kabul edilmelidir.⁴⁸ Bu türdeş emek, zaman ve güç tarafından yönlendirilmektedir. Değer, emeğin bir başka görünümüdür. Değişim değerinin, yabancılaşma olgusu için önemi de bunun altında yatmaktadır. Ancak bu kullanım değerini önemsiz kılan bir durum değildir; çünkü "kullanım değeri, değişim değerinin maddi birikimi haline

⁴⁴ Ollman, **Alienation**, 1996, s.133

⁴⁵ A.g.e., s. 141

⁴⁶ Marx, **Kapital**, 2005, 1. Cilt, s.48

⁴⁷ A.g.e., s.50

⁴⁸ A.g.e., s.51

geldiği zaman yabancılaşma kuramına dâhil olur.”⁴⁹ Değer, toplumsal ilişkiler içerisinde kendini farklı biçimlerde gösterebilir. Aynı zamanda metada da var olan değer, değişim değerine oranla para ile ifade edilmektedir.⁵⁰ Değer yaratan insan emeğinin kendisi, bir değer değildir. Marx’ın verdiği örneğe göre, bir terzinin emeğinin varlığı söz konusu olurken, makineyle yapmasından dolayı bir dokumacının “soyut” emeği yok sayılmaktadır.⁵¹ Bunu *düzeltilmek* adına emek somutlaştırılmakta yani her emek aynı uzaklıktan görülmeye başlanmaktadır. Emek harcamada onu oluşturan koşullar göz ardı edilmekte, bu da emeği nesneleşme sürecinde meta konumuna dönüşmesine neden olmaktadır. Bu gerçekleştiğinde, metaya artık bir emek ürünü ya da kullanım değeri olarak bakılmamaktadır. Meta artık yalnızca değişim değeri yani parasal değeri olarak kendini var etmektedir. Kullanım değeri, metanın maddi değerinin belirlenmesinde harcanan emeğin zamanı ve çabasından daha fazla rol oynamaktadır. Sonuç olarak kullanım değeri olmayan ürünün yani satmayacak ürünün üzerindeki emek hiçleşmekte ve herhangi bir değere sahip olmamaktadır.⁵² Ollman’ın belirttiği gibi;

Marx, değeri burjuva zenginliğinin en somut formu olarak tanımlar. Değer somut emeğin somut ürünüdür. Sadece en somut değil, en evrensel formudur. Değer yabancılaşmış emeğin bir sonucudur. Değer kapitalist üretimdeki tüm ürünleri karakterize eden yöntemlerin uygulanabilmesini ve kendisinden doğduğu yabancılaşmanın özelliklerinin ifade edilmesini sağlayan bir güç olarak da gösterilebilir. Emek değeri yaratsa da, değer de emeği yarattığı söylenebilir. Bu durum insanın üretim edimi potansiyelinin yabancılaşmış emeğe aktarılmasıdır.⁵³

Marx, değer in yalnızca kullanım değeri olmadığını ve emeğin metalaşma sürecini betimledikten sonra, “meta fetişizmi” konusuna geçer. “Meta” insanın - toplumsal yaşamın gerektirdiği koşullardan doğan bir kolaylık aracı olarak görüls

⁴⁹ Ollman, **Alienation**, 1996, s.184

⁵⁰ Marx, **Kapital**, 2005, 1. Cilt, s.59

⁵¹ A.g.e., s.62

⁵² A.g.e., s.53

⁵³ Ollman, **Alienation**, 1996, s. 176

bile yarattığı ve içinde herhangi bir gizem barındırmayan bir şeydir. Eşya ve meta arasındaki ayrımın altı bir kez daha çizilecek olursa kullanım değeri olan her şeyin meta olması gerekmemektedir. Örneğin kişi kendisi için bir masa yapabilir, bunun kullanım değeri vardır ancak kişi, o eşyayı “insan emeği”yle⁵⁴ birlikte değişim değeri kattığı zaman o eşya, meta olma yoluna girmektedir. Meta sözlük anlamıyla da eşyaya ticari değer yüklenmiş halidir.

Metayı oluşturan ana öge içinde “insan emeğinin toplumsal niteliği, insana bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesi”ni⁵⁵ barındırmaktadır. Meta fetişizmi de emeğin bu toplumsal niteliğince oluşan, metadan ayrılamaz olan insan beyninin ürüne eklediği tanrısal güçtür. Metanın varoluş koşulu olan emek, tüm farka karşın birbiriyle eşitlenen emek, metaya eklenen değerle silikleşmektedir.⁵⁶

Emeğin ölçümünün, ürün değeri ve zamana bağlı olarak değerlendirilmesinin nedeni gizemini korumaktır.⁵⁷ Burada, tartışmasız kabul edilen emeğin değil metanın bir değerinin olmasıdır. İnsanlar için geçerli olan kullanım değeri yine insanlarca kazandırılmış, “tin” sahibi metayı ilgilendirmemektedir. Metanın sahiplendiği değişim değeridir. Marx’ın bir fabl söyleyişiyle metayı konuşturması metaya ilişkin olan kafa karışıklıklarını gidermeye yöneliktir: “Kullanım değerimiz insanları ilgilendirebilir. Nesne olarak o bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak

⁵⁴ Marx, **Kapital**,2005, 1. Cilt, s.81

⁵⁵ A.g.e., s.82

⁵⁶ A.g.e., s.83

⁵⁷ A.g.e., s.90

bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak doğal ilişkilerimiz bunu tanıtlar. Birbirimizin gözünde, değişim değerinden başka bir şey değiliz.”⁵⁸ Bu noktada insanın emeğine karşı yabancılaşmasına bir kez daha değinilebilir: İnsan, ürün değeri ve zamanla hesaplanan ve bunun sonucu belirlenen adına “emek” denen bir “değer”e sahiptir ve bu değişim değeri üzerinden hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Emeğinin şeyleşmesi, aynı zamanda meta haline gelmesi durumu insanın hem kendine hem de emeğine yabancılaşma sürecini beraberinde getirmektedir.

“Metanın başkalaşım süreci”ne göz atmak metanın konumlandırılışında bize yarar sağlar. Ekonomik bir süreç olan metanın başkalaşımını örnekleyen Marx, özetle şunu aktarır: Elindeki bir metayı satan satıcı, bu parayla aynı değerdeki başka bir kullanım değeri içeren farklı bir meta satın alır. Metaların yine kullanım değeri olan başka metalarla yer değiştirmesi; satış ve satın-alış konumlarından geçmesi durumu metanın başkalaşım süreci olarak yorumlanmaktadır.⁵⁹ Bunun önemi iş bölümüne uyarlanmasında artacaktır. Şöyle ki “işbölümü, emeğin ürününü metaya çevirir ve böylece, daha sonra paraya dönüşümünü zorunlu hale getirir.”⁶⁰

Şey’in durumunun ayrıntılı biçimde ele alınabilmesi emek ve iş süreci ele alınmasıyla daha da berraklaşır. Marx, “emek süreci” dediği “kullanım değerlerinin üretimi”ni; “insanın kişisel etkinliği” ve “bu işin araçları” biçiminde ayırmaktadır.⁶¹ Bu iki öge sürekli kendini üretmektedir. Marx’tan alınan bir örnekle bu durum daha da netlik kazanacaktır: “... işçide hareket olarak ortaya çıkan

⁵⁸ Marx, **Kapital**,2005, 1. Cilt s.92

⁵⁹ A.g.e., s.113

⁶⁰ A.g.e., s.116

⁶¹ A.g.e., s.181

şey, şimdi üründe hareketsiz, sabit bir nitelik olarak görülür. Demirci döver ve ürün dövülmüş demirdir.”⁶²

İş sürecindeyse emeği üreten işçi araç konumuna geçmekte ve kapitalistin denetimi altına girmektedir. Aynı biçimde ürettiği ürün de kapitalistin malı haline gelmektedir.⁶³ Kapitalist sistemin devamını sağlayan kullanım değeri olan bu ürünü sadece istediği için ürettirmemektedir. Kapitaliste biçilen rol seçtiği ürünün “değer yaratması” yani “artı-değer” üretmesidir. Artı-değer üretilmesi; üretilenin değerinin, onu üretilmesini sağlayan metaların ki buna tek tipleştirilmiş emek de dâhildir, toplam değerinden daha fazla bir değeri olan metanın üretilmesidir.⁶⁴

İşte bu süreç metanın mistik bir biçimde kendine ait bir ruha bürünmesine ve fetiş nesnesi haline gelmesine neden olmaktadır. Hem işçi hem de kapitalist, türsel insan olma ediminden bu süreçte vazgeçmişlerdir. Kendilerinin meta için yaratıldıkları sanısına kapılmışlardır.

⁶² Marx, **Kapital**,2005, 1. Cilt s.183

⁶³ A.g.e., s.187

⁶⁴ A.g.e., s.188

1.4. Türe Yabancılaşma

Marx, yabancılaşmış emeğin doğuracağı sonuçlar içerisinde insanın, kendi türüne yabancılaşmanın⁶⁵ bulunacağına değinir. Bunu kendine ve topluma yabancılaşma biçiminde iki boyuta sahip olacak bir tablo ile açıklamak olasıdır: İnsanın insana ve insanın kendisine yabancılaşması. İnsanın insana yabancılaşması, sınıfsal koşullarda ele alındığında, insanın kendine yabancılaşmasını, kendini gerçekleştirilme temelinde incelemek uygun olacaktır.

Çıkış noktasını yine doğaya ve emeğe yabancılaşma başlığı oluşturmaktadır. İnsan hem topluma hem de kendine yabancılaştığı ölçüde kendini gerçekleştirme yetisini yitirmektedir. Bunun tersi de kabul edilebilir: İnsan kendini gerçekleştiremediği için doğaya, topluma, insana ve kendine yabancılaşmaktadır.

Yabancılaşma sonrası birey kendini gerçekleştirememenin verdiği bir yoksunlukla gereksinimlerini karşılamak adına üretim ediminin ereğini saptırmaktadır. Bu da sahip olduğu her şeye yüklediği anlamı değiştirir, onları fetişleştirir. Artık birey yaşamını nesnelere var etmektedir.⁶⁶ Nesnelere özne olurken, kendisi nesnelere. Kendisi gibi, yığın olarak algıladığı toplumu da nesne biçiminde görmeye başlar.

Sorunun daha iyi betimlenmesi için, yabancılaşmanın insan ve insanın diğerleriyle kurduğu ilişki bağlamında nasıl bir etki yarattığı incelenecektir. İzleyen bölümlerde bu etki ele alınacaktır.

⁶⁵ Marx, **1844 El Yazmaları, Ekonomi, Politik ve Felsefe**, 2005, s.148

⁶⁶ Ollman, **Alienation**, 1996, s.142

1.4.1. İnsanın İnsana Yabancılaşması

Doğa üzerindeki tahakküm arzusu insanda, diğer tüm varlıklarla mücadele etme güdüsünü doğurmaktadır. Toplumun örgütlenmesi bu mücadele üzerinde temellenirken, yabancılaşma süreci de başlamaktadır. İnsanın kendine yabancılaşması beraberinde kendi türüne yabancılaşmayı da getirmektedir. Fakat bu karşılıklı bir etkileşim sürecidir: Toplumsal yaşamdan ayrı düşünülemeyen insanın, besleneceği diğer insanlardan kopuşu, onun yoksunlaşması ile sonuçlanırken, kendine yabancılaşması da kaçınılmaz olarak buna eşlik edecektir. Bu aşamalar boyunca yaşanan süreç, değişken insan doğasını belirlemektedir. İnsan, içinde bu tür çelişkileri barındırırken türsel varlığa ulaşma çabası da göstermektedir. Bu iç çelişkiler dış dünyaya da yansımaktadır: İnsanın tüm etkinliği ‘yarar ilkesi’ öncülüğünde dev bir sömürü ağına dönüşmektedir. Kurtarıcı ve özgürleştirici olması gereken etkinlik süreci (üretim) her şeyi egemenliği altına alan ve şeylerin kendi değerlerini gösterme şansını ortadan kaldıran bir sürece dönüşür.

Marx, Engels’le birlikte kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*’nde insanın üretim süreciyle kişiliğinin geliştirdiğini vurgulamaktadır: “Demek ki insanların şöyle ya da böyle oluşları üretimin şöyle ya da böyle oluşuna tıpatıp uyar; ürettikleri şeye uyduğu gibi bu şeyi üretim üsluplarına da uyar. Öyleyse fertlerin ne oldukları onların üretimlerinin maddi şartlarına bağlıdır.”⁶⁷ Yaşam tarzının biçimlenmesi kendini var etme biçimine yani üretimine bağlıdır. Ekonomi politik anlamda üretimin en temel iki ögesi işçi sınıfı ve burjuva sınıfından yola çıkılarak insanın, türdeşlerine, kendine

⁶⁷ Marx, Engels, **Alman İdeolojisi**, Sosyal Yayınlar, Çevirmen: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s.38

ve dolayısıyla kendi yaratıcı etkinliğine yabancılaşması süreci daha iyi anlaşılacaktır.

1.4.1.1. İşçinin Yabancılaşması

Öncelik vereceğimiz sınıf, Marx'ın da yaptığı gibi işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının yabancılaşmasının, sözü edilen nedenler dışındaki bir başka kaynağı ise işbölümü anlayışıdır. İşbölümüyle biçimlenen sınıf kavramı insanın edimini kısıtlı hale getirirken kurulan düzene de tutsak olmasına neden olmaktadır. “Bir başka insan, birey olarak insan için, bir gereksinim haline gelmiştir. Sonuç olarak insan için bir diğer insan sadece aşçı, hizmetçi ya da fahişe olursa, ilişkileri sadece onun insanlıktan çıkmış hayvani ihtiyaçlarını tatmin eder.”⁶⁸ İşçi, emeğinin satımıyla birlikte tek bir iş yapmaya mahkûmdur. Kendini gerçekleştirmek için başka şeyleri deneme şansından yoksundur. Bununla birlikte yaptığı işin zorunluluğu emeğinin yabancılaşmasına neden olurken, kendi türsel yaşamını gerçekleştirememesi “hayvanlar üzerindeki (inorganik vücut ve doğasını elinden alır) avantajını dezavantaja” çevirir.⁶⁹

İşbölümü, ayrıca tek bireyin ya da tek bir ailenin çıkarı ile aralarında birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunan bütün bireylerin kolektif çıkarı arasındaki çelişkiyi de içerir; kaldı ki bu kolektif çıkar, ‘genel çıkar’ olarak, yalnızca hayali olarak değil, her şeyden önce, işin aralarında bölüşüldüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığı biçiminde gerçek olarak da mevcuttur.⁷⁰

İşbölümünün getirdiği şey, insanın kendi dışındakilere duyduğu yersiz güvendir. Bu güven bir çıkarın getirisi olmakla beraber işçinin sürekli bağımlılığına neden olmaktadır. Kendini gerçekleştirme adına eylemliliğe

⁶⁸ Meszaros, **Marx's Theory of Alienation**, 1970, s. 185

⁶⁹ Ollman, **Alienation**, 1996, s.150

⁷⁰ Marx, **Alman İdeolojisi**, 1992, s.54

geçemediği gibi bu bağımlılıkla tek tip bir işe kendini mahkûm etmektedir. Bu kısır döngüde yabancılaşma kaçınılmaz olarak kendini yeniden gerçekleştirmektedir.

İşçinin yaşadığı bu türsel yabancılaşma insanın amaç olmasından sapmasıyla her şeyi birer araç olarak görmesini beraberinde getirerek toplumsal yabancılaşmaya uğramasına da neden olmaktadır. Etrafındaki insanları yukarıda da söz edildiği gibi belli rolleri oynayan ve sonucunda o rollerle tanımlanan şeyler olarak görür.

İşçi bu yabancılaşmış üretimle kendi ve ürettiği ürünler arasında bir ilişki içerisindedir. İşçi, kendini gerçekleştirmek için nesnelere gereksinim duymakta, ancak bunları elde edememektedir. İşçiye verilen; yapması gerekenin yerine günlerini değer üreterek geçirmesi olanağı ve işverenin isteklerini tatmin etme ‘şansı’dır. O, değişken bir kapitaldir artık. Ürün, insan gereksinimlerini tatmin etmeye yönelik bir varoluş sürdürürken, kendisiyle ilişkiye geçen insanların yaşamlarını yeniden düzenlemek yerine, farklı bir kişilikle insanları, kendisinin kapitalist bir ürün olduğunun onayı yönünde davranmaya yönlendirmektedir.⁷¹ İşçinin akranlarından rekabet ve sınıfsal düşmanlık nedeniyle ayrı düştüğü gözlemlenmektedir. Bu insan ve insan arasındaki kırılmanın bir sonucudur.⁷²

Bu Marx’ın kurtuluş ülküsünün temelini oluşturmaktadır: İşçilerin özgürlüklerine kavuşmaları, beraberinde herkesin özgürleşmesini sağlayacaktır. Çünkü işçi kendisi ile birlikte çevresindekileri de yabancılaşma sürecine itmektedir.

⁷¹ Ollman, **Alienation**, 1996, s.199-200

⁷² A.g.e., s.133

İşçi, ne ailesiyle, ne arkadaşlarıyla ne de iletişim içinde olduğu diğer insanlarla insani ilişkiler kuramamaktadır, ilişkileri insani olamamaktadır.

1.4.1.2. Kapitalistin Yabancılaşması

Burjuva sınıfı açısından da durum pek farklı değildir. Kapitalist de kendine yüklediği konumundan dolayı, işçiyle insani ilişkiler kuramamaktadır. Kurduğu ilişki efendi-köle ilişkisinden öte bir ilişki değildir. Kapitalist işi belirleyen kişidir. İşçi belirlenen işi yapan kişidir. Bu bağlamda işçinin özgürce üretememiş olması kapitalistin neden olduğu bir durumdur. “Kapitalist, emeği ötekinin emeği olarak üretir; emek, ürünü ötekinin ürünü olarak üretir. Kapitalist işçiyi üretir ve işçi kapitalisti üretir.”⁷³ İşçinin ürettiği “artı-değer”in kapitalistin yaşamasını sağlayan şey olması işçiyi sömürmesinden vazgeçemeyeceği anlamına gelmektedir, tersi durumda yaşamından vazgeçmek zorundadır. Başka bir ifadeyle,

İş potansiyeli işçinin sattığı, kapitalistin ise satın aldığıdır. İşçi sattığı ürüne ait değeri kabul eder, böylelikle kullanım değeri-emek satın alan kişiye yabancılaşır. Buradaki yabancılaşma emeğin kullanım değerini yok saymak manasındadır. İşçi kendisini hayatta tutacak geçim araçlarını elde etmek için işgücünü satar. Hayatta kalmak için hayatını satar. Kapitalist ise, bu işgücünü fayda sağlamak amacıyla satın alır.⁷⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere kapitalistin emekle ilişkisi sömürü düzeyindedir. Kapitalist, emeği sadece alınıp satılacak bir şey olarak görmektedir. Kapitalist, işçinin tersine emek ve metaller tarafından yabancılaşmaya itilmemektedir ancak toplumsal ilişkileri onu bu başkalaşım sürecine itmektir. Rakipleri, müşterileri ve

⁷³ Marx, **Grundrisse I**, 1999, s.356

⁷⁴ Ollman, **Alienation**, 1996, s.170

işçilerine karşı “açgözlü” ve “ikiyüzlü” bir tavırda olan kapitalisti buna iten, insanilikten uzak olan yabancılaşmış durumdur. Kapitalist, içinde bulunduğu duruma bağlı kalmak zorundadır. İsteddiği biçimde ve istediği miktarda üretim yapımına rakiplerin konumlanması ve müşterilerin talebi engel olmaktadır. Bunu yapamamasına neden olan ticari dengeler vardır. Kapitalist rekabet durumunu olmayacak istekleriyle ortadan kaldırır, ya talep edilmeyen ürünler tarafından ya da rakipleri tarafından iflasa sürüklenir. Burjuva sınıfından ihraç edilir. Bu yüzden market talepleri kapitalistin ürettirdiklerini standartlaştırmaktadır.⁷⁵

İşçinin özgürlüğüne set vuran kapitalist, kendi özgürlüğünden ise diğer kapitalistler ve mevcut durumdan dolayı mahrum bırakılmıştır. İşçiyle yaşadığı efendi-köle diyalogu özünde kendinin de efendi olamadığı çelişkisini yaratmıştır. Tek efendi ise sistem yani kapitalizmdir. Diğer her şey kendi etrafında varlığını sürdürmelerine izin verdiği kölelerdir.

⁷⁵ Ollman, **Alienation**, 1996, s.154

1.4.2. İnsanın Kendisine Yabancılaşması

Zaman dizinsel bir sıraya koymak çok doğru olmasa da işçiyle gözlemlenen yabancılaşma süreci bir sıçrama yaşamıştır. İşçinin etkileşimde bulunduğu kişiler de bu sürece katılmıştır. Kendini gerçekleştirme, emeğin biçimlendirdiği bir süreçse, 'ürüne' yabancılaşma, bu yabancılaşmanın dokusunu oluşturmaktadır. Bu süreç, kendi türüne yabancılaşma ile gelişip kendine yabancılaşma ile tamamlanmaktadır. İnsanın kendine yabancılaşması durumunu "özyabancılaşma"⁷⁶ olarak yeniden kavramlaştıran Marx bunun, yabancılaşmanın son aşaması olduğunu belirtir. Kendine yabancı olan insan türdeşlerine de yabancıdır ve aynı biçimde türdeşlerine yabancı olan insan kendine de yabancılaşmaktadır:

Marx'a göre kendine yabancılaşma durumunda insan, soyut bir edim ve mide haline gelir. Doğal fonksiyonları -yemek, içmek ve üremek gibi gerçekte insani olan fonksiyonları- hayvani hale gelir; çünkü bu fonksiyonlar, onları insana dair diğer edimlerden ayıran tek ve nihai sona getiren bir soyutlama içinde hayvani bir biçim kazanırlar. Marx çoğunlukla aynı insan yabancılaşmasının her iki yönünü de vurgular. Emek 'nesnesiz özne' iken, kapital 'öznesiz nesnedir'.⁷⁷

Bu süreç kendini gerçekleştirme adına sağlayacağı yaratıcı etkinlikten de soğumasına neden olacağı için, insan tamamen türsel varlığa yabancılaşacaktır. Bu durum insanın şeye bakışıyla da biçimlenmektedir. Sahip olma güdüsü ne kadar azaltılırsa kişi kendini o kadar çok gerçekleştirebilmektedir. Kendi hayatını yaşamakla dışsallaşmış hayatı yaşamak birbirleriyle ters orantılıdır; biri çoğalırken diğeri azalmaktadır. Dışsallaşmış yaşamın büyümesiyle insanın yabancılaşmış varlığı da büyümüş olmaktadır.⁷⁸ Marx, bu durumu şu sözleriyle aktarır:

İnsanı doğadan ve kendinden, kendi etkin işlevlerinden, kendi hayat etkinliğinden yabancılaştırırken, yabancılaşmış emek, türü insana yabancılaştırır. Türün hayatını, birey hayatının bir aracına çevirir. İlk türün hayatıyla bireyin hayatını yabancılaştırır,

⁷⁶ Marx, **Alman İdeolojisi**, 1992, s. 114

⁷⁷ Meszaros, **Marx's Theory of Alienation**, 1970, s.177

⁷⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, 129

sonra da soyut şekliyle bireyin hayatını, gene soyut ve yabancılaşmış şekliyle türün hayatının amacı yapar. Çünkü bir kere emek, hayat-etkinliği, üretici hayat kendisi, insana sadece bir gereksemeyi doyurmanın, fiziksel varoluşu sürdürme gereksinmesini doyurmanın aracı gibi görünmektedir. Oysa üretici hayat türün hayatıdır. Hayat-doğuran hayattır. Türün bütün özelliği –türsel özelliği- hayat etkinliğinin özelliğinde bulunmaktadır; özgür bilinçli etkinlik insanın türsel özelliğidir. Hayat sadece yaşama aracı olarak görünmektedir.⁷⁹

Oysa olması gereken yaşamın, salt hayatta kalma aracı olmaktan çok kendini var etme aracı olmasıdır. İşçinin yaptığı işten kopması, üretimi üzerinde herhangi bir denetimi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu “birey ve bireyin yaşamsal edimi arasındaki kırılganlığın sonucudur”.⁸⁰ İnsan kendini gerçekleştirebildiği ölçüde yabancılaşma durumundan sıyrılabilir ve bu durum kökenlerinde dünyaya konumlanışının nasıl olacağıyla ilgilidir. Konumunu belirlemesi halinde “sahip olma” güdüsü gideceği için doğmayacak olan özel mülkiyet beraberinde sınıflı toplumu da getirmeyeceği için emeğin yabancılaşması durumu gerçekleşemeyecektir.

⁷⁹ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.80

⁸⁰ Ollman, **Alienation**, 1996, s.133

2.BÖLÜM

İNSAN DOĞASINDAKİ YANILSAMA OLARAK YABANCILAŞMA

Yabancılaşma sürecinin aşamalarının gözlenmesinin başka biçimi ise insanın bu süreçte kendini gerçekleştirmede kullandığı araçlardır. Bu araçların gözden geçirilmesi yabancılaşmanın insan doğasında bu büyüklükte nasıl kök saldığıнын izleğini verecektir.

Bu bağlamda ele alınacak ilk konu insan doğasının neliği konusudur. Bunu insanın kendini gerçekleştirebilmesi için gerekenlerin ne olduğu konusu yani gereksinim kavramı izler. Gereksinimlerin giderilmesi için kullanılacak olan etkinliğin “çalışma” olması bu konu üzerinde durulmasının nedenini oluşturmaktadır. Çalışma etkinliğinin özgürce gerçekleştirilememesinden doğan emek yabancılaşmasının kökenlerinde aranacak son durum ise özgürlük olacaktır. Özgürlüğün neliği, yeniden tanımlanışı ile insanın bunu nasıl algıladığı ve nasıl algılaması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu betimlemeler bize yabancılaşmanın başkalaşıma uğrattığı bu kavramların aynı zamanda yabancılaşmanın sürekliliğini sağlayan basamaklar olduğunu gösterecektir.

2.1. Gereksinim, Çalışma ve Özgürlük

“İnsan doğası genel olarak tarihsel bir üründür. Benlik toplumsal bir yaratıdır.”⁸¹ İnsan gerçekten de bir birikimin ürünüdür. İçgüdülerinin yetkin olmaması onun tarihsel bir doğaya sahip olma gereğini doğurmuştur. Tarihten anlaşılması gereken sadece siyasi tarih değil, insanlık tarihidir, insanın yapıp ettikleridir. Bununla birlikte insanın doğasının oluşmasında içinde bulunduğu çağ ve toplumun karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu gerçeği atlanmamalıdır. İnsan tarihe doğuyor olsa bile kendini gerçekleştirme sırasında toplumun dönüşümünde ve tarihin gelişmesinde -belki biyolojik farklılıklar etkisiyle- pay sahibi olduğu göz ardı edilmemelidir. Aksi halde insan sadece toplum tarafından biçimlenen ve yalnızca edilgin bir yaşam süren varlık olurdu. “Marx, insan doğasını içindeki gizli bir öz ile değil çevresiyle kurduğu ilişkilerin niteliğiyle açıklıyor.”⁸² İnsan doğasından anlaşılacak olan tanrısal bir öz değildir. İnsan, kurduğu ilişkiler ve oluşturduğu yaşamda, doğasını etkin kılandır. Bu etkinlik süreci insan ve toplum arasında zorunlu bir bağ olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla insan doğasının ne olduğu toplum ve akıl-beden ilişkisinde aranmalıdır.

Marx’ın insan doğası için kullandığı “Gattungswesen” kavramının karşılığı tam olarak “tür özü” anlamına gelse de “insan özü” biçiminde kullanılmıştır. Marx bunu *Feuerbach Üzerine Tezler*’in altıncı fragmanında “İnsan özü tek tek bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında toplumsal ilişkiler bütünüdür”⁸³ biçiminde dile getirmiştir.

⁸¹ Sayers, **Marxizm ve İnsan Doğası**, Yordam Kitap, Çevirmen: Şükrü Alpagut, İstanbul, 2008, s.193

⁸² Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.108

⁸³ Marx, **Alman İdeolojisi**, Sol Yayınları, Çevirmen: Sevim Belli, Ankara, 1992, s.25

Althusser, Marx'ın sadece ilk dönemlerinde insan doğası kavramına hümanist bir biçimde yaklaştığını söylemektedir. Onun dışında “tarihi ve politikayı insan özü üstünde temellendiren her kuramla bağlarını kökten kopardı”⁸⁴ betimlemesini yapmaktadır. Marx'ın genel olarak “kuramsal anti-hümanizm”⁸⁵ görüşü üzerinde yoğunlaştığına değinmektedir. Sean Sayers ise Althusser'in bu görüşünü, insanlar toplumsal ilişkilerin bir desteği, bir basamağıdır biçiminde derinleştirir. İnsan,

Aslında herhangi bir doğuştan karakteristiği bulunmayan sırf birer tabula rasa'dır. İnsan doğası hiçbir yapım kısıtlamasının ya da sınırlamasının olmadığı toplumsal bir yapıdır. Rorty'nin ifade ettiği gibi insanlar ‘yoğrulabilirlikleriyle ilgili herhangi bir anlamlı metafiziksel ya da biyolojik sınırın bulunmadığı, kendi zamanlarının ve yerlerinin çocuklarıdır.’⁸⁶

Bu durum Marx'ın da onay verdiği bir olgudur. İnsan dışı bağımlı bir canlıdır. Kendini var edebilmek adına doğaya ve topluma gereksinim duyar. Etkilendiği alanda ne olursa olsun yine kendi toplumunun ona sunduklarıyla sınırlıdır. Tinsel bir insan doğasından söz etmekten çok biyolojik bir doğadan söz edilmektedir. Ancak insanın soyutlama yetisi ve seçim yapma edimi insanın sadece edilgen bir varlık olmadığının göstergesidir. Toplumun ve tarihin biçimlendirmesine ek olarak seçimleriyle tarihe yön verebilme şansına sahiptir. Sonuç olarak ne mutlak insan doğası varlığından ne de mutlak insan doğasının hiçliğinden söz edebiliriz. Tarihten beslenen, toplumsuz var olamayan, yine de toplumun da onsuz var olamadığı, zamana, koşullara göre değişen bir insan varlığından söz etmek daha yerinde olacaktır. İnsan doğasını tümünden reddetmek insanı edimsel olarak umutsuzluğa götüren bir noktada durmaktır. Aynı biçimde mutlak bir insan doğası kabulü de tanrısal bir insan özü anlayışına sürüklenmeye neden olur. Bu yüzden, toplum ve

⁸⁴ Althusser, **Marx İçin**, İthaki Yayınları, Çevirmen: Işık Ergüden, İstanbul, 2002, s.227

⁸⁵ A.g.e., s.229

⁸⁶ Sayers, **Marksizm ve İnsan Doğası**, 2008, s.212

tarihle iç içe geçmiş, sürekli bir değişim halinde olan, sarmal bir insan doğasından söz etmek daha doğru olacaktır.

Yabancılaşma ele alınırken ona, bütünüyle olumsuzluk yüklemek, kendini gerçekleştirememenin karşısında duran, onun tersi bir şey olarak yaklaşmak onarılmaz bir yanılığa yaratabilir. Bunun tamamen böyle algılanması yabancılaşmanın içinde barındırdığı diyalektik durumu olumsuzlamaktan öteye gitmiştir. Yabancılaşma aynı zamanda, insanın doğayla ilişkisinde kendine kültürel bir dünya kurma bağlamında yaşadığı bir süreç olarak olumlu bir durumdur. "... paradoksal gibi gelebilirse de yabancılaşma bir tarihsel kazanım olarak kendini gerçekleştirmenin salt karşıtı değil kendini gerçekleştirme sürecinde bir aşama olarak görülmelidir."⁸⁷ Yabancılaşma sayesinde kişi kendini nesneleştirebilir ve soyutlama yetisiyle kendine kendi dışından bakabilir. Ancak, bu durumdan kurtulamama ise önceki bölümde açıklanan yabancılaşma durumunun da sürmesi demektir.

Yabancılaşmanın, insanın özünde var olan bir durum olduğuna ve bundan kaçışın olmadığına ilişkin geliştirilen kuramlar, birey ve insan kavramlarının karıştırılması sonucu ulaşılan olgulardır. İnsanda olan soyutlama yetisidir. Her ne kadar yabancılaşma anlam olarak içinde bu kavramı barındırsa da bunu sadece yabancılaşmayı anlatmak için verilen bir örnek olarak almak gerektiği atlanmamalıdır. Yabancılaşmadan kurtulmak emeğin özgürce kullanımına bağlı bir sistem sorunsalıdır.

Yabancılaşma olgusu ile birlikte söz edilmesi gereken bir başka kavram da gereksinim kavramıdır. Gereksinim, insanın hayatta kalma ve kendini

⁸⁷ Sayers, **Marksizm ve İnsan Doğası**, 2008, s.198

gerçekleştirebilmesi için gerek duyduğu şeyler biçiminde tanımlanabilir. Hayatta kalmak için gerekli olan şeyler değil ama kendini gerçekleştirmek için gerekli olan şeylerin değişken olması doğaldır. Çağa, topluma ve koşullara göre değişkenlik göstermesi insanın doğasının değişkenliğine de örnek oluşturur. “Marx’a göre insanın yetenekleri tarih boyunca geliştiği için arzularının artması da hem doğal hem de iyidir. Değişik arzulara sahip biri kendini gerçekleştirme yolunda büyük bir adım atmıştır.”⁸⁸ Aksi takdirde hep aynı şeyleri kullanmak durumunda olan insanın yaratıcılığı da son bulacaktır. Gereksinimi belirleyen şeyleri insanın kendini, çağına göre varlaştırmaya neden olan şeylerdir. Dahası, insanın bu bilinçliliğe ulaşması da gerekir. Marx’ın verdiği çatal-bıçak örneği bu durumu betimleme de yarar sağlar: Çatal-bıçak olmasa da insan bir biçimde, örneğin ellerini kullanarak yemek yiyebilmektedir. Ancak çatal-bıçak buluşuyla birlikte, kullanım oranına bağlı olarak bir gereksinime dönüşmüştür. İnsanlık kültürel olarak ileri bir aşamaya geçmiştir ve geriye gitmesi için bir gerek yoktur. Bunu günümüze uyarlıyorsak; bilgisayar ve internet bulunduktan sonra, bunu kullanabilecek düzeydeki toplumlar için bu haber alma, iletişim, vs. gibi olanakları sayesinde gereksinim kategorisine alınabilirliği tartışılabilir olmuştur: “İhtiyaçlar güçler üretir, tıpkı güçlerin ihtiyaçları ürettiği gibi.”⁸⁹

Günümüz kapitalist sisteminde bu durum oldukça karışıktır. Gereksinimi belirleyen insanların kendilerini var etmelerini sağlamaktan öte kapitalizmin ‘moda’ adı altında insanlara dayattıklarıdır. Bu dayatma, arzu nesnesinde de bir sapınç meydana getirmektedir. Altının çizilmesi gereken olgu, “kendini var etme”dir: “Tüketim toplumunun egemen ideolojisi bireyciliği, sürüden farklılaşma olarak

⁸⁸ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.64

⁸⁹ Meszaros, **Marx’s Theory of Alienation**, ,s.181

tanımlıyor oysa bunun bireysellikten ne kadar farklı olduğuna”⁹⁰ vurgu yapmak kavramın algılanması açısından yarar sağlayacaktır. Bireysellik her ne kadar kapitalizmde oldukça biçimlenmiş olsa da yine kapitalizm, sisteme uyum açısından bireyselliğin önündeki temel engeldir.

Ian Fraser, iki alt dalı olan bir gereksinim kuramı oluşturmuştur: ‘mikro’ ve ‘makro’ (thick and thin) gereksinimler. Buna göre;

‘makro’ bir ihtiyaç teorisi kültürel içerik ve öznellikten bahsetmeksizin ihtiyacı evrenselleştirmeyi amaçlar. Diğer yandan ‘mikro’ bir teori bir kültür içinde ya da bireysel olarak insanların ihtiyaçlarını nasıl yaşadıklarına odaklanır ve bu nedenle tikeldir. İhtiyaçları nesnel olarak görmeye çabalayan ‘makro’ teoriyken ‘mikro’; öznelliğin önemini vurgular.⁹¹

Yabancılaşma olgusu ile bağı kurulacak alan, makro gereksinim kuramı değildir. Makro gereksinim kuramı, insanları ve kültürleri aynılaştırmak durumunun varlığını betimlemektedir. Kapitalizmin son aşamalarından küreselleşme ile birlikte kültürler ve hatta kişiler aynılaştırılarak gereksinimleri de bir tutulmaya başlanmıştır. Özgürlük ancak, kapitalizmde kendine bulduğu alan kadar varlığını göstermektedir. Bu durum beraberinde mikro gereksinim kuramını getirir. Bu kuramda seçenekler gereksinimlere göre belirlenebilir ve kişi özgürce kendini gerçekleştirme sürecinde neye gereksinimi varsa ona yönelebilir, yönelmelidir. Ters durumda topluma göre biçimlenen bir “insan doğası” değil mutlak bir “insan doğasının” varlığı söz konusu olur. Bu da daha önce değinildiği gibi insan doğasının ne olduğu ile uyuşmamaktadır.

⁹⁰ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.66

⁹¹ Fraser, **Hegel ve Marx, İhtiyaç Kavramı**, 2008, s.26

Gereksinim kavramı ayrıca beraberinde istek kavramını da getirmektedir. İstek, kendini gerçekleştirme konusunda güdülenmeyi sağlayan önemli bir etmendir. Gereksinim ve istek kavramları arasındaki ayrımı, Fraser tıbbi bir örnekle açıklar:

Örneğin şeker hastası şeker isteyebilir ama gerçekten ihtiyacı olan insülinidir. İstek öznelken ihtiyaç nesnelidir çünkü insanlar şeker hastalarının hastalanmamak için insüline ihtiyacı olduğunu kabul edebilir. ‘ihtiyaç’ kelimesi ayrıca beraberinde bir ‘ivedilik’ anlamı da taşır, onu daha az ‘ivedi’ olan istekten ayırmakta önemli bir özelliktir.⁹²

İnsan gündelik yaşantısında, bu farkı anlamaya belli bir bilinç düzeyiyle erişebilmektedir. Özgürlük kavramı kendini bu noktada göstermektedir. Daha öncede söz edildiği gibi özgürlük, çokların arasından seçim yapmakla sınırlı bir şey değildir; insanın kendini var edebilme sürecinde, kendine çizdiği yolda, gerekli olanlarla kalabilmeyi kabullenmesidir. Günümüzde ise özgürlük, seçenek sunduğu bollukta gerekli olanın “unutuluş”una indirgenmiştir.

Kapitalizmde, gereksinim kavramı anlam kayması yaşadığı için istenilen, arzulan şey de insana yabancı kılınmakta ve doyumsuzluk körüklenmektedir. Arzu ve gereksinim birbiriyle örtüşebilirken “insanın, doğasından gelen doyumsuzluk” söylentisiyle bunun örtüşmeyeceği görüşü alttan alta işlenmektedir. Oysa burada eksik bırakılan nokta, bu doyumsuzluğun insanın kendini gerçekleştirememesinden kaynaklanmasıdır. Kapitalizm, her arzu nesnesinin doyurulmasıyla bir diğerine beslenen arzuyu aynı anda körüklemektedir. Arzulan şeyin kullanımı ya da gereksinimi karşılayıp karşılamaması üzerinde durulmasına engel olmaktadır, çünkü kökeninde “tüketim çılgınlığı” yatmaktadır. Benzer biçimde kapitalizm işçi sınıfının gereksinimlerini belirler bir niteliktedir ve bunu sermayenin gereksinimlerine

⁹² Fraser, **Hegel ve Marx, İhtiyaç Kavramı**, 2008, s.23

indirgemektedir. Bu indirgeme ‘bolluk’la saklanmakta ve işçi, bu yabancılaşmanın içine kendi emeğini de katarak sürecin devamına katkı sunmaktadır. Bu sayede gereksinimin yapısı değiştirilmekte ve gerçeklikle bağı koparılmaktadır. Gereksinimin boyutu tek ‘gerçeklik’ olan ‘para’da biçimlenmektedir; insanın yabancılaşmasının devamını sağlayan ana etmende. İşte bu yüzden gereksinim kavramı, ekonomik verilere göre değil tarihsel, felsefi, teknolojik ve antropolojik verilere göre belirlenmelidir. Mutlu insanın varlığı için esas olanın, insanın kendini var etme sürecindeki gereksinimleri olduğu da unutulmamalıdır.⁹³ Buradan yola çıkarak gereksinimlerin oluşturulmasında kültürle yoğrulmuş özgür bir üretim ile tüketerek yani yaşamsal gereksinimlere indirgenerek değil üreterek yaklaşmak yerinde olacaktır.

İşçi, gereksinimlerini karşılamak adına kendini meta olarak kapitaliste sunmakta ve emeğini satmaktadır. Üstelik bu gereksinimlerin öyle çok yüksek düzeylerde olmasına da gerek yoktur; asgari düzeydedirler. Burada “insani gereksinim” olgusu açığa çıkmaktadır. Bunun belirli bir seviyede tutulması, kapitalist sisteme karşı bir tehdit oluşturmaması, sistemin dengesi için elzemdir.⁹⁴ Bu elzem olan sağlandıktan, işçinin emeğini ve ürününü satmasından sonra, “işçiden geriye kalan yaşama ve işine devam etme ihtiyacıdır ve bu olgu bir eksiltmedir, ‘eksiltilmiş bireydir’.”⁹⁵ Bireyin bu eksiltilmiş durumu kapitalizmin devamı için vazgeçilmezdir.

⁹³ Fraser, **Hegel ve Marx, İhtiyaç Kavramı**, 2008, s.146

⁹⁴ Ollman, **Alienation**, 1996, s.192

⁹⁵ A.g.e., s.143

Küreselleşme ile birlikte ayrıca kültürlerin yok olmasının da yolu açılmıştır. Kültür bireyin eksiltilmesinin önündeki settir. Kültürlerin tek tipleştirilmesi bireyin eksiltilmesine ve kendini gerçekleştirme ediminin kısırlaşmasına neden olmaktadır. Birey evrenselliğini tarihe borçludur. Kültür ise tarihin bir özeti niteliğindedir. Kültürün en aza indirgenmesi, bireyin kendini gerçekleştirme için gerekli araçların kısırlaşmasına neden olmaktadır. Böylece eksilen birey tatminsizliği ile köleliğe hükümlü olacaktır. Bu da kapitalizmin bireyi yönlendirmesini kolaylaştırması anlamına gelmektedir.

Marx'ın üzerinde durduğu başlıklardan bir diğeri de 'çalışma' etkinliğidir. Marx için çalışma insanın kendini gerçekleştirme sürecinde gereksinim duyduğu en önemli eylemliliktir. Türsel insana giden yolda kullanabileceği araçlardan biridir:

Daha önceki dönemlerde öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi, yalnızca ayrı ayrı kişilere düşmekte ve maddi yaşamın üretiminin hala bir öz faaliyeti olarak, bizzat bireylerin sınırlı yeteneği yüzünden ayrılıyordu; bugün öz faaliyet ve maddi yaşamın üretimi öylesine birbirinden ayrılmıştır ki, maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi yani çalışma da ... araç gibi görünmektedir.⁹⁶

Çalışma felsefesine eski tarihlerde de rastlanmaktadır. Yahudilik ve Protestanlıkta, ibadet ile çalışmak eş değerdedir. Çalışma insanın sadece kendisi için değil, içinde bulunduğu toplum için de yapması gereken evrensel niteliği olan bir eylemdir. Kapitalizm de temellerini bu düşünceden almıştır. Ancak çalışmanın özgürce yapılması durumu kapitalizmde dönüştürülmüştür. Çalışmanın insanı var eden, imge gücünü ve üretimini sağlayan bir eylem olması gerekirken, insanı var etmek yerine onu mutsuz eden, onun özgürlüğünü ortadan kaldıran bir duruma dönüşmüştür. İşçi kapitaliste bağlı olarak ve "zorla" çalıştırılmaktadır.⁹⁷ Bu zorunluluk alanı işçinin hayatta kalma mücadelesinin bir başka boyutudur. Dünyanın

⁹⁶ Marx, **Alman İdeolojisi**, 1992, s.103

⁹⁷ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.78

ayrıldığı bu ikili yapıda işçi sınıfı, hayatta kalabilmek için var olan ana ‘yetenek’lerini, üretme edimlerini, satmak zorunda bırakılmıştır. Bu emek satımının koşulları bu sınıfın denetiminde değildir kuşkusuz. Onu bir köle haline getiren kapitalist, çalışma koşullarını da kendi gereksinimlerine göre belirlemektedir. Bu üretim süreci bu zorunlulukla birlikte yabancılaşma sürecini de başlatmıştır. İşçi üretirken bir diğer deyişle kendini var ederken kendi olamaz. Kendi olabildiği yer, insanın hayvanla benzeştiği noktalardır:

Bütün bunların sonucunda insan (işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde vb serbestçe etkin olabilir; insani işlevlerinde ise iyice hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri hayvansı olmuştur.⁹⁸

Marx’ın yabancılaşma sürecini ayrıntılı sunumunda “boş zaman” kavramı da önemli bir yer tutar. Bu, kapitalizmi eleştirdiği önemli başlıklarından birisidir. Kapitalizmde işçi zamanını kendi değerlendirememektedir. Hangi saatte, hangi hızda ve hangi koşullarda çalışacağı onun denetiminde değildir. Bu, Marx’ın kapitalizme karşı sunduğu eleştirinin başında gelir, çünkü “komünizmde zenginliğin temeli maddi nesnelere değil boş zamanlardır. Marx kısalan çalışma gününün, fiilen çalışarak geçirilen zamandan daha yoğun emek harcanması anlamına geleceğini iddia eder.”⁹⁹ İşbölümü yaparak, zorunlu tek bir işte çalışmak yerine, herkesin kendini daha iyi ifade edebileceği, çeşitli işlerle uğraşabileceği zaman bu “boş zaman” kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Marx, çalışmanın insanın ana edimi olmasını yadsımamaktadır. Ancak çalışma edimini özgürlükler alanı yerine zorunluluklar alanına koymak durumunda

⁹⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.79

⁹⁹ Bertell Ollman, **Marksizme Sıradışı Bir Giriş**, Yordam Kitap, Çevirmen: Ayşegül Kars, İstanbul, 2006, s.51

kalmıştır.¹⁰⁰ Bunun nedeni insanın gereksinim ve arzularının sürekliliğidir. Başka bir deyişle çalışma insanın yaşamsal gereksinimleri için kullandığı bir edim olduğu için zorunluluklar alanındadır. Ancak bu alanda olması çalışma ediminin özgürce yapılamayacağı anlamına gelmektedir.

Marx'ın üzerinde durduğu türsel insan kavramı ancak bu özgürlük içerisinde yapılacak edimler doğrultusunda gerçekleştirilebilmektedir. İnsan, doğanın bir parçasıdır. Hayatta kalmak adına gerçekleştirmek durumunda olduğu etkinlikler vardır, bunlar zorunludur. Bu zorunluluk göz önünde bulundurulduğunda “özgürlük insanın bu durumun realitesine sırt çevirmesiyle gerçekleştirilemez.”¹⁰¹ Marx bu durumu şöyle açıklar:

...insan bir tür varlığıdır. Ya da sadece bir tür varlığı olduğu için bilinçli bir Varlık'tır, yani kendi hayatı insan için bir nesnedir. Yalnız bundan ötürü etkinliği 'özgür' bir etkinliktir. Yabancılaşmış emek bu ilişkiyi ters çevirir. Öyle ki insan bilinçli bir varlık olduğu için kendi hayat-etkinliğini öz varlığını, var oluşu için basit bir araç yapar.¹⁰²

İnsan kendi hayatını bir nesne gibi konumlandığında onu biçimlendirebilir ve bu kendini gerçekleştirme için gerekli bakış açısını ona sunabilir. Kendini gerçekleştirme özgürce eylemesinde gizliyen çalışmanın bu özgürlüğü sağlayan bir araç olduğu atlanmamalıdır. Bu çalışmanın zorunluluklar alanında olmasının bir başka göstergesidir. *Çalışma, mutlu insan imgesine ulaşmanın eylemliliklerinden biri olarak kendini ortaya koymaktadır.*

İnsanın kendini gerçekleştirme özgürlük, çalışma edimi ve gereksinimler sınıfının varlığı altındaki çizgide hayat bulabilmektedir. Özgürlüğün buradaki rolü çalışma ediminin varlığında ve gereksinimlerin

¹⁰⁰ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.155

¹⁰¹ Meszaros, **Marx's Theory of Alienation**, 1970, s. 167

¹⁰² Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s. 81

belirleniminde kendini açığa çıkarmaktadır. Bunların ışığında yapılacak olan üretim insanın, dayatma sonucu değil isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu durum verimin artmasına neden olurken insanın özgür üretimi ile belli bir doyumun da beraberinde gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Yaşanan bu doyum “mutlu insan” tablosunun çizilmesindeki ana karakteri oluşturmaktadır.

2.2. Özgürlüğe Yabancılaşma

Daha önce de söz edildiği gibi “mutlu insan” kendini gerçekleştirebilen insandır. Kendini gerçekleştirmek için gerekli koşullar hep özgürlük kavramı etrafında dolaşmaktadır. Kendini gerçekleştirme bağlamında “...özgürlük dışsal engellerin olmaması değil, engellerin bilincine varıp aşma mücadelesi sürecinin ürünüdür.”¹⁰³ Özgürlük kavramının bu biçimde belirlenen tanımı yabancılaşma kavramı ile ele alındığında daha belirgin olacaktır. Bu belirginlik özgürlüğe duyulan yabancılaşmanın bir sonucu niteliğindedir.

Özgürlüğün yabancılaşması mutluluk kavramı ile birlikte ele alınmayışındandır. Ancak mutluluk ile beraber gerçek anlamına ulaşabilmektedir. Mutluluğa niceliksel olarak değil, niteliksel olarak bakıldığında özgürlüğün anlamı daha da artacaktır. Marx, kapitalizmle beraber iktisadi ve politik özgürlüğün arttığından söz etmektedir. Özgürlük bu başlıklarda göreceli olarak artmıştır; ancak bu mutluluğun arttığı anlamına gelmemektedir. Toplumsallaşma ile doğru orantıda artan bireysellik insanın gelişen dünyasına paralel olarak özgürleşmesini ve nicel olarak artan mutluluğa erişmesini de sağlayacaktır.¹⁰⁴ Kapitalizm getirdiği çeşitli özgürlük başlıklarıyla özgürlük kavramının gerçek anlamında sapınç yaratmaktadır. Bu durum kapitalizmin özgürlük yolundaki son nokta olduğu yanılsamasına neden olmaktadır. Bu yanılsama ise bireyselleşmeye ket vurmakta ve insanın kendini gerçekleştirme sürecine zarar vermektedir. Özgürce yapılması gereken üretimin yerini zorunluluğa bırakması, özgürlüğe yabancılaşmayı da beraberine getirmektedir.

¹⁰³ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.149

¹⁰⁴ A.g.e., s.130

Marx'ın belirttiği gibi “insan fiziksel ihtiyaçlardan bağımsız olduğu zaman bile üretir ve bu ihtiyaçlardan bağımsız olduğu zaman ilk defa özgürce üretir.”¹⁰⁵ Burada özgürlüğün ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Özgürlüğün ‘seçenekler bolluğu’ olarak değil de ‘birine ya da bir şeye bağlı olmamak’ anlamında kullanıldığını anımsamamız gerekiyor. Bunun sağlanması ise ancak topluluk içinde olanaklıdır. Bu sayede “her birey kendi yetilerini her doğrultuda geliştirmek çarelerine sahip olur.”¹⁰⁶

Kapitalizm döneminde özgürlüğün tanımı değişmiştir. Bunun çelişik bir sonucu olarak, yaşamak için kendini kapitaliste bağlamış olan işçiler, bu bağlanmışlığı özgürlük olarak algılamaktadırlar. Yaşam için gerekli şeylerin bir şey istedikleri zaman, onun -ucuz- seçeneklerine ulaşabilmeleri ve onlardan birini seçebilmeleri şansına sahip olmalarıdır. Benzer biçimde her şeyin kendi tekellerinde olduğunu düşünen kapitalistler de kendilerini özgür sanmaktadır; çünkü istedikleri her ‘şey’e o an sahip olabilmektedirler ve onların gözünde her şey birer ‘meta’ niteliğindedir. Sonuç olarak iki sınıf da kendi bakış açısıyla özgürlüğü yorumlamaktadır. Ortak noktaları ise gerçek anlamda özgürlüğe sahip olmamalarını fark etmemeleridir.

Bu göz önünde bulundurulduğunda özgürlüğün tanımı yeniden yapılmalıdır. Özgürlük basit anlamıyla ‘seçim’le eşdeğer bir anlama bürünebilir ancak salt bu biçimde düşünülmemelidir. Seçim anlamında ele alınması ancak insanın kendini gerçekleştirme sürecinde önünde duran yollardan birini ‘seçmek’ biçiminde söz konusu olabilir. Dil yönüyle bir çözümlene yapılacak olursa; özgürlük sadece şeyler arasındaki alternatiflerden birini seçmek olarak betimlendiğinde ona ‘seçim’ demek

¹⁰⁵ Pappenheim, **Modern İnsanın Yabancılaşması**, Phoenix Yayınevi, Çevirmen: Salih Ak, Ankara, 2002, s.81

¹⁰⁶ Marx, **Alman İdeolojisi**, 1992, s.92

yeterli olurdu. Bu bağlamda özgürlük ancak insanın ‘kendi’ni seçmesi biçiminde olabilir, insan kendini üreterek var edebildiğine göre “yaşam yolculuğunda işine bütünüyle sarılma bilinci dışında ona yol gösterecek bir şey yoktur.”¹⁰⁷

İnsan, doğal olarak her an aralarında seçim yapmak durumunda olduğu şeylerle karşılaşmaktadır. Seçim yapmak özgür istenç ile yapılan bir durumdur. İnsan, bu özgür seçimin getirdiği sorumluluk yüzünden kaygı yaşar. Hep geride bırakılan seçenek ve seçilen yolun doğru olup olmadığı düşüncesi yüzünden bir baskı duyumsar. Bu baskı, Sartre’ın belirttiği gibi bir “hükümlülük” durumu yaratır.¹⁰⁸ İnsanın özgürlüğü dışlamasına neden olur. Yazgıcılık anlayışının özünde yatan bu baskıdır. İnsan, özgürlüğü dışlayarak, yapacağı seçimlerin doğuracağı sonuçların yükünden kaçabilmek için yazgısallığı kabullenmektedir. Bu yanılgı altındaki bilinçsiz eylemlilik durumu, onun kendini gerçekleştirme önündeki engellerden birini oluşturmaktadır. Ancak bilinçli eylemliliğe erişen insan, nesnelikten kurtulma gereksinimi duyacağı için yabancılaşmayı aşacak gücü de kendinde bulabilir. Bu güç onda vardır:

Bilinçli varoluş bireyin ne yaptığı ile seçme ve plan yapma özgürlüğüne sahip olduğunun farkında olmasıdır. Kendisini tamamlayacak yetenek ve bilgiyi elde etmek için hazırlık yapabilir. Bu derecedeki öngörü, ona insan soyunun bir üyesi olarak aittir.¹⁰⁹

Özgürlük, insanın amaç olma bilinciyle kendini gerçekleştirme olgusu içinde “içsel bir gereksinim” olarak sergilenen edimin gerçekleşmesinde açığa çıkmaktadır.¹¹⁰ Tam anlamıyla gerçekleşebilen özgürlük, Y. Davidov’un söz ettiği gibi, insan doğasının bir gereği olan edimin bağlı olduğu “zorunluluk”un

¹⁰⁷ Pappenheim, **Modern İnsanın Yabancılaşması**, 2002, s.112

¹⁰⁸ Sartre, **Varoluşçuluk**, Say Yayınları, Çevirmen: Asım Bezirci, İstanbul, 2005, s.48

¹⁰⁹ Ollman, **Alienation**, 1996, s.152

¹¹⁰ Meszaros, **Marx’s Theory of Alienation**, 1970, s.186

ortadan kalkması sonucu, edimini kullanabilmesiyle gerçekleşecektir. Ancak bu karşılıklı bir etkileşimle ve erişilecek bilinçle olanaklıdır. Bunu I. Meszaros şöyle açıklamaktadır:

Edim araçlar ve ihtiyaç arasında, kamusal yaşam ve özel yaşam arasında, olmak ve sahip olmak arasında, yapmak ve düşünmek arasında bir parçalanma veya karşıtlık biçimini aldığı zaman yabancılaşmış edim haline gelir. Bu yabancılaşmış karşıtlık içinde kamusal yaşam, olmak ve yapmak; özel yaşam (şahsi zevk), sahip olmak ve düşünmenin yabancılaşmış sonucuna önemsiz bir araç olarak tabi kılınmışlardır. İnsan hayvanların dünyasından ayırt eden özgür edimin işareti, insan varoluşunun kendi kendine aracılık eden (yaratıcı, sadece pasif biçimde zevk almayan) insanın soyut bilincidir. İnsanın hedefi olarak özgürlüğünü gerçekleştirme imkânsız hale gelmektedir; çünkü bunun dayanağı –insanın yaşam edimi- somut bir sonuca varmak için önemsiz bir araç haline gelmiştir.¹¹¹

Bununla birlikte özgürlük kavramının toplumsal koşulları bağlayacağı durumlarda yorumunun farklı yapılması gerekmektedir. Yine Meszaros bu konuyu “Mutlak özgürlük özgürlüğün yadsınmasıdır ve sadece mutlak kaos biçiminde anlaşılabilir” biçiminde açıklamıştır.¹¹²

¹¹¹ Meszaros, **Marx's Theory of Alienation**, 1970, s.183

¹¹² A.g.e., s.166

3.BÖLÜM

YABANCILAŞMA KAVRAMININ ÇAĞDAŞ YORUMLARI

Bu bölüm, yabancılaşma durumunun çağımızdaki bazı yorumlarının sunumunu içermektedir. Yabancılaşmaya ilişkin tartışmaların hala canlılığını koruduğunu göstermektedir. Genel olarak yabancılaşma tartışmalarının “yabancılaşmış emek” sorunsalıyla ilişkisi gösterilecektir.

Yabancılaşma kavramının çok kullanımı ve bu yüzden sıradanlaşması yabancılaşma durumunun günümüzde artık sıradan bir durum olarak algılanmasına ve insanın neredeyse doğasının özü olduğu inancını pekiştirmektedir. Bireyin birçok açıdan uyuşturulduğu çağımızda, var olan küçük hareketlenmeler, kıpırdanırlar ‘hız çağ’ının ilişkileri içinde erimekte, insanın özgürlük istemi bu hıza bağılı olarak belleğe dönüşmemektedir. Bu bellek yitimi bir başka deyişle ‘unutkanlık’, çağın tinsel durumunu özetlemektedir. Bu yitim yine de çeşitli biçimlerde kırılmaya uğramıştır. Bu kırılmalar Lukacs’ın “şeyleşme” kavramında açığa çıkarken onun etkisiyle sonrasında Frankfurt Okulu’ndan “sahip olmak”, “olmak” ve “tek boyutlu insan” kavramlarında kendini gösterecektir. Bu yaklaşımların bize sunduğu gerçek, yabancılaşma kavramına yaklaşımın her dönemde farklılaştığıdır. Benzer biçimde 20. yüzyılı 21. yüzyıla bağlayan dönemde yabancılaşmanın “sömürü” kavramıyla ilişkilendirildiği de gözlemlenmektedir. Bu kavramların yanı sıra gereksinim ve özgürlük kavramlarına da yeniden vurgu yapılmaktadır.

Bu bölümde, yabancılaşma kavramının çeşitli biçimler altında varlığını günümüzde nasıl sürdürdüğü gösterilecektir. Buna ek olarak, yabancılaşmanın sınıfsal temelin kaybolması sonucu, kapitalizmin kendi içindeki öğelerin yeniden

oluşturmasının kaçınılmaz olacağı ve yabancılaşmadan kurtulmanın sınıfsal bir yaklaşım olmadan gerekleşemeyeceğinin nasıl başat bir inanç olarak sürdüğüne de yer verilecektir.

3.1. Şeyleşme

Meta fetişizmden esinlenerek geliştirilen bir kavram olarak ortaya çıkan “şeyleşme”¹¹³ kavramı Lukacs’ın özne-nesne bağının başkalaşımını açıkladığı kültürel temeli gösterir. “Yabancılaşmış emek” sorunsalıyla artan “sömürü” sadece politik söylemle değil kültürel bir söylemle gelişecek bir anlayışla aşılması olanaklı olan bir durumdur. Ancak sanılanın aksine sömürü, salt kapitalizmce oluşturulmamıştır. Sömürü, tüm sınıflı toplumlarda var olan bir durumdur. Yine de kapitalizmdeki “sömürüye dayalı üretim ilişkileri” diğer dönemlere göre daha çok göze batar.¹¹⁴ Bunun nedenini artan sanayileşme ve nüfusa bağlamak olanaklıdır. Bununla beraber bireyselleşmenin varlığını hissettirmesi sömürü üzerindeki dikkatlerin yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

Marx’ın yabancılaşma olgusu dönemsel olarak çeşitli biçimlerde değişime uğramıştır. Özellikle Dünya Savaşları, SSCB’nin dağılmasıyla gelişen ‘tek olanaklı dünya’nın kapitalizm olduğu düşüncesi ve yükselen sanayileşmeyle birlikte 20. yüzyıldaki ekonomi politik ve kültürel olgular felsefi olarak insanın ‘kendisi’ne yönelmesine neden olmuştur.

İnsana yönelme beraberinde insanın üretimsel olarak önündeki en büyük engellerden birinin, yabancılaşmanın da ayrıntılı bir biçimde ele alınışını gerektirmiştir. Yabancılaşma kavramının kaçınılmaz olarak Lukacs’ın düşüncelerini öne çıkarmayı gerektiriyor. Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*’nde yer verdiği “şeyleşme” kavramıyla yabancılaşma durumuna farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Lukacs’ın yoğunlaştığı nokta emeğin nesneleşmesiyle birlikte gelişen ilişkilerin nesneleşmesi

¹¹³ Almanca’da “die Vergegenständlichung” olarak kullanılmaktadır.

¹¹⁴ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s. 137

sürecidir. Bu süreçte yabancılaşma durumunun, öncelikle ürünle bağın kopması ve sonrasında özne-nesne ilişkisinin bozulmasıyla toplumsal ilişkilere de bulaşması biçimindeki işleyişini ele almaktadır. Ürün, yeni biçimi ile meta, artık insan ürünü olmaktan çıkmakta ve kendi başına bir varlığı olan, insandan bağımsız ama insana hükmedici bir şey biçimine dönüşmektedir. Burada durum git gide metanın konumlandırılışından çıkıp metanın insanı nasıl konumlandığına doğru biçimlenmektedir. İşçi metanın bu işleyişi içinde herhangi bir makineden farksız duruma gelmiş ve bir nesne olmuştur. Lukacs'ın özellikle üzerinde durduğu temel nokta budur.

Yabancılaşma olgusunda, şeyleşme işçilerin üretimi gerçekleştirmeleri sırasında, kapitalizmin gerekliliği sonucu, bir yere yerleştirildikleri ve böylece “makine durumuna indirgenmeleri” durumudur. Bu süreç tıpkı meta fetişizminde olduğu gibi insanın “hayali bir sürecinin nesnellige” bürünmesi sürecidir. Bu nesnellik insanı denetimi altına girdiğini hissettiği her şeyi kapsamaktadır. Buna ideoloji, kurum, meta ve daha da genişletilecek olursa ötekileştirilen insanlar da eklenebilir.¹¹⁵

Kapitalizm öncesinde de şeyleşme ve meta ilişkilerinin gözlemlenebildiğinin altını çizen Lukacs, kapitalizmle bunun “tüm yönleriyle topluma nüfuz etmeye ve toplumu kendi suretinde yeniden biçimlendirmeye” başlaması üzerinde durmaktadır.¹¹⁶ Bu biçimlendirme sürecini Lukacs da “sahte bilinç” olarak açıklamaktadır. Engels'in de bu vurguyu yaptığının altını çizen Lukacs, bu bilincin, insanın sınıflar arası kurduğu sosyal ilişkinin bir sonucu olduğuna değinmektedir.

¹¹⁵ Timothy Bewes, **Şeyleşme**, Metis Yayınları, Çeviren: Deniz Soysal, İstanbul, 2008, s.24

¹¹⁶ A.g.e., s. 80

Bunu “nesnel düzeyde toplumsal gelişmenin özünü ıskalayan, bu gelişmeyi gereği gibi yakalayıp ifade edemeyen bir şey”¹¹⁷ olarak görmektedir. Sahte bilincin diğer boyutunu ise öznel düzeyde betimlemektedir: “...kendi koyduğu hedefleri hem şaşırın hem de toplumsal gelişmenin bu kez kendisince bilinmeyen ve istenmemiş nesnel hedeflerini geliştiren ve bu hedeflere ulaşan bir şey olarak beliriyor.”¹¹⁸ İlk açıkladığı sahte bilinç durumu, işçi sınıfının içinde olan birinin sınıfını unutarak, kendinden alt düzey işçilerden farklı olduğunu düşünmesi sanrısı olarak betimlenebilir. Benzer biçimde gelişen sahte bilincin ikinci yönünü, insanların kendini gerçekleştirme güdülerinin mülk edinme güdüsüyle yer değiştirmesi ve bunun olağanlığı sanrısı biçiminde betimlemek mümkün olabilir. Sahte bilincin varlığı çağımızda kendini daha çok hissettiriyor olsa da Lukacs şeyleşmeden kurtuluş düşüncesinde bir karamsarlığa düşmemektedir, çünkü Lukacs, şeyleşmenin tıpkı sahte bilincin diyalektik konumlanması gibi konumlandığını ve içinde tersi bir yönü de barındırdığını kabul etmemektedir.

¹¹⁷ G. Lukacs, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Belge Yayınları, Çeviren: Yılmaz Öner, İstanbul, 2006, s.115

¹¹⁸ A.g.e., s.115

3.2. Sahip Olmak ve Olmak

Frankfurt Okulu ile anılan ve ruhbilim üzerine çalışmalar yürüten Erich Fromm, insanı yabancılaşmaya iten dürtüyü odak almıştır. Bu dürtü “sahip olma” dürtüsüdür. Sahip olma edimi doğaya yaklaşımını zedelemektedir. Sahte bilinç kavramıyla yabancılaşma olgusuna getirilen yeni boyut doğaya sahip olma güdüsünün nedenine ilişkin veriler sağlamaktadır. Her şeye ve herkese sahip olma ve tahakküm kurma arzusu engel olunamaz bir biçim almış olsa da ilkel komünal toplumlarda bu güdü, bu düzeyde baskın değildi. Bunun bir örneğini Kaliforniya’daki Wintu yerlilerinin, dili kullanım biçimlerinde görmek olanaklıdır:

Wintulu bir anne bebeğini gölgeye ‘taşımaz’, onunla gölgeye ‘çekilir’. Bir şef halkını ‘yönetmez’, onların yanında ‘durur’. Ne olursa olsun, şef onlarından danışmanından öte bir varlık değildir ve görüşlerini dayatmak için baskı gücü yoktur. Bir Wintu, ‘bizim gibi bir kocaya, bir oğla, ya da bir kız kardeşe sahibim asla demez; aslında diyemez. *Kabullenmek* sahip olduğumuz şeyleri ifade etmenin bildik bir yoludur ve onlar bu terimi saygı duydukları her şey için kullanırlar, öyle ki bir kişinin oku ve yayını kabullendiği söylenebilir.¹¹⁹

Bu “sahip olma” dürtüsünü, yabancılaşmanın yeni bir görünümü olarak ele alan Fromm’un altını çizdiği diğer bir kavram da “olmak”tır. Marx yabancılaşmanın başlangıcını doğaya “sahip olma” arzusunda temellendirmişti. Fromm, aynı noktaya daha derinden bakarak insanın bu güdüsünün “olmak” ediminin önündeki, en büyük engel olduğunu göstermektedir. Fromm için yabancılaşma, insanın, “dünya” karşısındaki konumlanışıyla biçimlenmektedir. Dünya, insanın kendisinin, doğanın ve toplumun barındığı bir alan olarak kabul edilir. Sorun ve çözüm insanın dünyaya karşı konumlanışında yatmaktadır. İnsan, dünyaya yöneldiğinde “kendisini yaratıcı bir güç” olarak göremeyip, varlığını

¹¹⁹ Murray Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Abdullah Yılmaz, İstanbul, 1996, s.64

ancak edilgen bir durumda sürdürüyorsa o “yabancılaşmış” insandır.¹²⁰ Tersî durumunda, insanın kendini etkin biçime getirmesi ile kendisinin özne yani eyleyen olduğunun ve ereğinin kendini gerçekleştirmek olduğunun farkına varırsa yabancılaşma süreci son bulacaktır. İnsan edilgen konumdayken kendini nesneleştirmektedir. Bu durum dışsal dünyayı ve kendini aynı konumda görmesine neden olmaktadır. Nesneleştirmeye birlikte insanın kendini gerçekleştirme süreci de ortadan kalkacaktır.¹²¹ İnsan edilgen konumdayken bir “yoksunluk” içindedir. Kendini gerçekleştirememe insanda bir eksikliğe yol açmakta ve bu eksikliği ya da yoksunluğu gidermek için “sahip olma” güdüsünü devreye sokmaktadır. Meszaros’un doğaya “iz” bırakmak anlayışı doğaya sahip olarak onu bozmasına evrilmektedir. Bu da “olmak” yani Marx’ın değişiyile “kendini gerçekleştirmek” durumundan tamamen uzaklaşmasına neden olmuş ve bu zincirleme yabancılaşma olarak yaşanan yabancılaşmanın ilk halkasını oluşturmuştur. Bu sahip olma edimini Marx şöyle yorumlamaktadır:

Özel mülkiyette bunların önemi tersine dönmüştür: Herkes bir başkasında yeni bir gerekseme yaratıp onu yeni bir bağımlılığa sokmayı, yeni fedakârlıklara sürüklemeyi ve yeni bir doyum yoluna alıştırıp iktisadi yok olmaya itmeyi kurar. Herkes başkasının üzerinde dışsal bir egemenlik kurup kendi bencil gereksemelerini doyurmaya bakar. Nesnelere niceliğinin artışı, insanın boyunduruğu altında olduğu dışsal güçler dünyasının genişlemesi demektir.¹²²

¹²⁰ Erich Fromm, **Marx’ın İnsan Anlayışı**, Artan Yayınevi, Çeviren: Kaan H. Ökten, İstanbul, 1995, s.105

¹²¹ A.g.e., s.106

¹²² Marx, **1844 El Yazmaları**, s.125

3.3 Tek Boyutlu İnsan

...yabancılaşma kavramı bireyler kendilerini onlara dayatılan varoluş ile özdeşleştirdikleri ve onda kendi gelişim ve doyumlarını buldukları zaman sorgulanabilir oluyor görünür. Bu özdeşleşme yanılsama değil ama olgusalıktır. Bununla birlikte, olgusalıktan daha ilerleyici bir yabancılaşma evresi oluşturur. Yabancılaşma bütünüyle nesnel olmuştur; yabancılaşmış özne yabancılaşmış varoluşu tarafından yutulur.¹²³

Frankfurt Okulu'ndan Marcuse bu yabancılaşma biçimini *Tek Boyutlu İnsan*'da dile getirmektedir. "Tek boyutlu insan"ın kapitalizm tarafından içine düşürüldüğü çelişki yüksek düzeydeki sanayileşmenin oluşturduğu toplum, kendini gerçekleştirmeye gelebilecek etkin insan rolünün önündeki engele sınır koyabilecek niteliktedir ve aynı biçimde bu sınırlamayı kırarak güce de sahiptir.¹²⁴ Bu güç tek boyutlu insanın özne olduğunun bilincine varması ile olanaklıdır. Sanayileşmiş toplumda yabancılaşma nesnellik kazanmıştır. Gelişim yine sürmektedir ancak tek bir boyutla; hangi konumda olursa olsun ideolojik olanı devre dışı bırakmak. Bu gelişim kendi içinde bir mantığa böylece bürünmüş olmakta ve bu mantık, içinde barındırdığı "yapay bilinçlenme"nin gerçek bilince dönüşmesini de sağlamaktadır.¹²⁵ Yabancılaşmanın ileri sanayi toplum dönemi betimlemesinin bir başka yönü "sahte bilinç" in "yapay bilinç" olgusuna dönüşmesidir. Kapitalizm çeşitli araçlarla sistemin hatalarını bu yapay bilinçle gizler. Bu yapay bilinç, ileri sanayi toplum insanının 'şizofrenik' bir ruh durumu barındırmasına neden olmaktadır.

Burada karşımıza yine gereksinim kavramı çıkmaktadır. Yaşamsal gereksinimler kategorisine Marcuse, Marx gibi, beslenme, giyinme, barınmayla birlikte "erişilebilecek bir kültür düzeyinde yaşama"yı¹²⁶ da eklemektedir. Bunlar karşılandığında gerçek gereksinim sayılan şeylerin de gerçekleşmesi olanaklıdır.

¹²³ Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, İdea Yayınları, Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul, 1997, s.22

¹²⁴ Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, May Yayınları, Çeviren: Seçkin Çağın, İstanbul, 1968, s.20

¹²⁵ A.g.e., s.39-40

¹²⁶ A.g.e., s.33

Ancak bunlar tam olarak gerçekleşemediği için insanın itildiği doyumsuzluk sonucu yabancılaşması kaçınılmaz olacaktır.

Marcuse “mutlu bilinçlilik”ten¹²⁷ söz eder ancak onun bundan anladığı özgürlüğün olmadığı bir toplumda gelişen boşluğu gidermek adına dayatılan “doyurucu serbestlik”lerdir¹²⁸. Bunlar, toplumun dayattığı ve kapitalist sistemin kabullenilmesini sağlamak adına verilen, akıl ile içgüdünün çatışmasını doğuran sahteliklerdir. Marcuse, sahte bilinç anlayışının bir başka boyutunu bu mutlu bilinçlilikle ele almaktadır. Burada görülen Marcuse’nin, Marx ile benzer kavramları farklı anlamlar yükleyerek kullanmasıdır. Marx için sahte bilinç sözde de olsa bir mutluluk getirmemektedir. Sahte bilinç yabancılaşmanın en can alıcı aşamalarından biridir. Mutluluk ancak insanın kendini gerçekleştirme söz konusuysen anılmaktadır. Marcuse bu mutluluk tanımını kabul eder ancak kapitalizmin sanrılarını aktarmak için kinayeli bir dil kullanarak sahte mutluluğu dile getirir. Bu dil Marx’ın düşüncelerinden etkilenmiştir.

İleri sanayi toplumlarında alım gücünün yükselmesi, sahip olma dürtüsünün gelişkinliğini doğurmaktadır. Bu dürtünün metalarla doyurulması ile gelen “mutluluk”, “özgürlük” yanılsamasını da beraberinde getirmektedir. Sahip olmanın getirdiği “mutlu bilinç”, “özgürlük” yanılsaması ile birlikte insanın kendini nasıl konumlandığına ilişkin bir yanılsamaya da yol açmaktadır. Özgürlük, insanın nelere sahip olduğuyla değil, insanın kendini dünya ve toplum karşısında nasıl konumlandığı ile ilgili bir durumdur.¹²⁹ Yaşanan mutlu bilinçlilik ile özgürlük, kavram olarak bir sapma yaşamaktadır ve bu durum yabancılaşmanın ya da

¹²⁷ Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan**, 1968, s.116

¹²⁸ A.g.e., s.116

¹²⁹ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.157

Marcuse'nin deyimi ile "tek boyutlu insan"ın kendini kandırma bataklığından kurtulamamasına neden olmaktadır.

Kapitalizmin dayattığı ideoloji dışındaki tüm ideolojilere kendini kapayan insan "tek boyutlu" konumu ile geliştirdiği sanayinin ve teknolojinin altında ezilmekte ve kaçış olarak (aynı kinaye ile) "mutluluk"u seçmektedir. Kapitalizm bu "mutlu bilinçlilik"ten arınmanın çoğu yolunu tıkamıştır. Marcuse, bununla savaşıma yönteminin ideoloji ile yeniden barışarak mümkün olabileceği görüşündedir. Marcuse'nin "tek boyutlu insan"ının bunu yapacak gücü vardır ama bir tetikleyicinin yani bir öznenin olması gerekmektedir.¹³⁰ Bundan etkilenecek olan kesim, işçi sınıfının ötesinde sistem dışında kalmış olan kesimdir. Marcuse'nin bunu destekleyici görüşlerini '68 Hareketi'nde görmek mümkündür. Bu dönemde, gelişmekte olan feminist, ekolojist anlayışlara sahip olan yeni sol gruplar ile öğrenci gruplarının bu tetikleyici güce egemen olan kesim olduğunu belirten yazılar kaleme almıştır.

Bu tetikleyicinin dıştan gelen bir söylem ya da eylem biçimi ile oluşabilmesi mümkündür. Atlanmaması gereken kapitalizmin tüm kanallarını bunu engellemek için kullandığı gerçeğidir. Bir diğer yol ise insanın kendi içinden gelen ve bu sahte bilincin artık bir doyum vermemesinden kaynaklı olarak arayış içine girmesi ile oluşabilir. Bu noktada oluşan aydınlanma eksik kalacak olsa bile ortaklaşmanın verdiği enerji ile bu sahteliğin üstesinden gelinebilir ve uyuşturulmuşluktan kurtulma durumu ortaya çıkabilir.

¹³⁰ Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan**, 1968, s.20

3.4. Kùltür

Metanın doğaya hükmetmesiyle beraber insanın oluşturduğu kùltürün de bu boyunduruğun altına girmesi kaçınılmaz olmuştur. Emeğin metalaşması doğayla ve dolayısıyla doğanın kapsadığı kùltürle bir savaşım içine düşmesine yol açmaktadır. Bunu Eagleton, “Marx’a göre emek, bir kùltür üreten doğayla kurulan ilişki biçimlerinden biridir. Ancak bu emeğin ortaya çıkmasına yol açan koşullar nedeniyle kùltür kendi içinde şiddet ve çelişkiye ayrılır”¹³¹ biçiminde açıklamıştır. İnsanın bir yetisi olan “imgelem” insana üretim ediminde yaratıcı bir güç sağlarken “dünyayı olduğu gibi görmemiz”in¹³² önündeki en büyük engeli de oluşturmaktadır. Doğayı, insani olan şeyler adına yadsımak da bu engelin temelini oluşturmaktadır. İmgelem kavramı yine çift ve kendine zıt anlamda kullanılmıştır. İmgelem bir anlamıyla insana özgü, özgür üretimi sağlayan bir araçtır. Buna ek olarak imgelem, dünyanın nasıl olduğunu ve insanın dünya ile konumlanışının nasıl olduğunu gizleyen bir özellik barındırmaktadır. İmgelemi bu çift yönü ile ele almak “sahte bilinç”in tanımının önündeki bulanıklığı gidermektedir. Bunun bir başka boyutunu da kapitalizmin ürettiği küreselleşmede görmek olanaklıdır. Yabancılaşma zincirinin bir diğer halkasını kùltürün oluşturduğu belirtildi. Toplum kùltür ile karşılıklı bir ilişki içindedir. Bireyin biçimlendiği yer olan toplum her alanda bireyin gelişmesinin temelini oluşturmaktadır. Tarih ile bağı koparılamayan insan kùltür ile tarihsel bağ yakalayabilir. Kapitalizm, doğurduğu küreselleşme anlayışı ile yarattığı kültürel tek tipleşmenin bireyin yaratıcılığının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. İnsan ve imgelem gücü toplumda beslenirken tek tipleşen kùltür anlayışı ile besin kaynakları oldukça azalmıştır. Bu da yaratıcılığının da aynı biçimde

¹³¹ Eagleton, **Kùltür Yorumları**, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Özge Çelik, İstanbul, 2005, s.44

¹³² A.g.e., s.41

tek tipe dönüşmesine neden olmuştur. Teknolojinin boyunduruğu altında ve bu yönde gelişen imgelem, insana özgü olandan hızla kompakta ve duyguya ilişkin her şey git gide körelmektedir. Birey kültüre yabancılaşarak tarihe olan bağlarını en aza indirgemektedir. Tarihe doğan insan bu süreçte insani olan özelliklerini de yitirmektedir. Bu durum insanı teknolojinin köleliği altına sokarken, teknolojinin araçsallığının kendini bir amaçsallığa dönüştürmektedir.

Yabancılaşma, kültür başlığına sığmadığında yani toplumsal olanla ilişkisini derinleştirmeye başladığında Marx'ın sözünü ettiği emek konumundan uzaklaşır. Bireyselleşmenin toplumsallaşmayla doğru orantıda gelişmesi, küreselleşme adı altında toplumların köreltilmesi ile aynı oranda gerilemeye başlamıştır. Bu da yabancılaşmanın sınıfsal niteliğini silikleştirirken kişisel tatminsizliğin getirdiği bir yoksunlaşma durumu biçimine dönüşmesine yol açmaktadır. Sınıfsallık başka kavramlarda yine hissedilmekte fakat artık arka planda yer almaktadır.

3.5. Öteki

İnsanlar arası yabancılaşmanın bir başka boyutunu “öteki” kavramı göstermektedir. Kapitalizm birçok başlıkta bireyi sömürmektedir. Bunların başında dil ve din adı altında ırkçılık, emek, cinsiyetçilik ve bununla birlikte cinsellik, son olarak da enformasyon yoluyla sömürü gelmektedir. Bu yöntemleri bugün “küreselleşme” adı altında, oluşturduğu en güçlü şeyleşme görüngüsü ile kullanan kapitalizm bir biçimde insanı köleleştirmenin, sistemle bütünleştirmenin yollarını bulmaktadır.¹³³ Küreselleşme adı altında geliştirilen etmenler, aynılaşmayı reddeden bireylerin topluluklarından dışlanmalarına ve ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Ötekileştirme, sömürünün kendini gerçekleştirmesi adına geliştirdiği bir alandır. İnsanın ötekileştirilmesi, ötekileşen insan için, geri kalanın bir fetiş nesnesi durumuna gelmesine ve kendini geri kalana kabul ettirmeye çalışırken yaşayacaklarına zemin hazırlamaktadır. Bu travmatik bir boyut kazanmıştır: İnsan kendini de öteki konumuna sokmaktadır: “İnsan kendi kendisinin karşısında iken onun karşısında olan ötekidir.”¹³⁴

Fetişizm, bir şeye tapma, tapınma biçiminde açılacak olursa barındırdığı diyalektik yapıyı göz ardı etmemek gerekmektedir. Tapınma bir şeye bir biçimde yönelim durumudur, kendini ona sunma biçimidir. Bununla beraber tapınılan şeyden bir tepki alma isteği de bastırılamaz. Din örneğinde bunu açılabilir. Tanrıya taparken onun ‘kul’larını görmesi ve kendini esirgememesi isteği egemendir. Bu doğrultuda en çok kimi görececek sorusu peygamberlerin doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Ötekinin konumu da bu biçimde gelişmektedir. Fetiş nesnesi yaptığı

¹³³Bewes, **Şeyleşme**, Metis Yayınevi, Çeviren: Deniz Soysal, İstanbul, 2008, s.28

¹³⁴ Marx, **1844 Elyazmaları**, 2005, s.148

dışarıdakilerin ilgisini çekmek için kendi içinde rekabete girmekte ve bu rekabet Derrida'nın kavramı ile "ötekinin ötekisi"ni¹³⁵ doğurmaktadır. Kendi sınıfına da yabancılaşan insan sahte bilinç denilen uyuşturucuyu geliştirmekte ve bu biçimde yabancılaşma zincirinin bir halkasını oluşturmaktadır.

Uyuşmuşluk ötekilerin içinde yeni bir sınıf daha doğurmuştur. Bu sınıf, sınıfsallığının bilincinde bile değildir. İtilmişliğin son noktasında, toplumdan reddedilerek ve toplumu reddederek yaşamlarını sürdürmektedirler. "Evsiz" (homeless) biçiminde ifade edilen bu sınıf Derrida'nın yorumu ile "işsiz"lerin de eklendiği "yeni yoksullar" sınıfına dâhil edilebilir.

Evsiz (homeless) yurttaşların devletlerin demokratik yaşamına hiçbir biçimde katılmamaları, kitlesel olarak böyle bir katılımdan dışlanmaları, sayısız sürgünün, yurttaşlıktan çıkartılmış kişinin ve göçmenin ulusal denem bir toprağın dışına atılması ya da dışarı sürülmesi daha şimdiden yeni bir ulusal ya da sivil sınır ve kimlik deneyimini haber vermekte.¹³⁶

Kapitalizmin son ürünü olan bu sınıf gün geçtikçe kapitalizm için daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır. "Öteki" olarak adlandırılan kesimin içine eklense de onlara kıyasla daha örgütsüz konumdadırlar. Bir sınıf oluşturmaktadırlar; ancak bunun bilincine sahip değildirler. Bu bilinçsizlik devletlerin kendilerini korumaları adına geliştirdikleri yasalarla giderilmektedir. Bunun örneğini oluşturabilecek olan kesim 'mülteci'lerdir. Kapitalizmin en can alıcı noktasını oluşturan savaş sanayisi ürünlerinin tüketimini sağlamak adına yarattığı ortamda yurtlarını terk eden 'yurtsuz' ve 'evsiz' insanlardan kendilerini korumak için geliştirilen bu yasalar aynı zamanda bu sınıfın bilinçlenmesini de sağlamaktadır. Devletlerarası hukukta kendine yer bulmuş olan bu sınıf yabancılaşmanın en somut örneğini her biçimiyle karşılıklı olarak gözler önüne sermektedir.

¹³⁵ Derrida, **Marx'ın Hayaletleri**, Ayrıntı Yayınları, Çeviren: Alp Tümertekin, İstanbul, 2007, s.83

¹³⁶ A.g.e., s.129

Yabancılaşmanın sınıfsal konumlandırılışına geri dönüşün ötekiler sınıfından başlaması şaşırtıcı olmayacaktır çünkü kültürlerin tek tipleşmesi, en ironik biçimini bu sınıfta almaktadır. Bu ironi, yabancılaşmanın tekrar sınıfsal temeller üzerine oturtulmasını sağlayabilecek konuma sahiptir. İnsanın kendini yabancılaşmadan sıyrmasının yolunun, bu sınıfsallığın altında yattığının yeniden keşfedilmesi gerekmektedir. Kendini yeniden konumlandırışının sınıfsal rekabet yerine paylaşımında gizli olduğunun bilinci insanın düştüğü en zavallı durumlardan biri olan bu sınıf ile uyandırılabilir.

Yabancılaşma, küreselleşmenin bir aşaması olan çok kültürlülük ile birlikte sınıfsal temelini yitirmiştir.¹³⁷ Bugün çok kültürlülük felsefesi küreselleşmenin bir basamağını oluşturmaktadır. Bunun ana nedeni kıyıda köşede kalmış kültürel öğeleri çeşitli gruplar biçiminde ortaya koyarak onların farklılıkları üzerinden aşılana nefret politikası ile aynılaşmalarını alttan alta sağlayarak çoğunluğa ayak uydurmalarına olanak veren kapitalizmin kendine bu biçimde yeni bir yol açma arayışıdır. Bu nefret psikolojisi ile oluşan dışlanma ‘öteki’ kültürünü doğurmaktadır. Doğan bu kültür, kapitalizmin unutturduğu sınıfsal açılımı yeni bir sınıf tanımı ile yeniden açığa çıkarmaktadır. Küreselleşmenin içinde barındırdığı ötekileşme ile oluşan yeni sınıf tanımı, yabancılaşmanın temelini bireysel doyumsuzluklardan sınıfsal etkilere kaydırabilir ve konuyu tekrar insanın şey, tür, doğa ve dünya ile konumlanışına bağlayabilir. Bu sayede yolun sonundaki ışık kendini bir kez daha gösterebilecektir.

¹³⁷ Silier, **Özgürlük Yanılsaması**, 2007, s.123

3.6. Eşitlik, Sömürü ve Tasarruf

Marx yaptığı toplum çözümlemesinde işçi sınıfının enerjisine vurgu yapmaktadır. Düzenin onların sırtında olduğunu görmekte ve her fırsatta bunu belirtmekten kaçınmamaktadır. Kapitalizmin kendini yapılandırırken kullandığı ana araç “sömürü” bilincidir. Kendi ticaretini, kültürünü, insanını hep bu sömürü alanı içinde yaratmaktadır. Bu anlayıştaki en bilinen ticari kural da ‘Bir şey çoksa ucuzdur ve enderse değerlidir.’ Emek kavramında görüldüğü gibi, bu durumun gerçeklik payı oldukça büyüktür ancak bunun yanıltıcı bir yönü de vardır. Kural, işçilere bu değersizliği sürekli olarak dayatmakta ve onları köleleştirmektedir. Bu köleleşme öyle bir biçime girmiştir ki direnme gücünün sindirildiği işçi, kendini de meta yerine koymaktadır. “... Emek bir metadır. Fiyat yükselirse metanın isteklisi çok demektir, fiyat düşükse, meta çok olmalıdır, emeğin bir meta olarak fiyatı gittikçe düşmelidir. Bunu kaçınılmaz yapan şeylerden biri kapitalistle işçi arasındaki öbürü de işçiyle işçi arasındaki rekabettir.”¹³⁸ İşçi sınıfı “bütünüyle yok olmamak için kendinden bir parçayı feda etmek zorundadır.”¹³⁹ Bir zaman sonra emek, politik iktisat için bile meta olmaktan çıkar, “çünkü özgür bir değiş tokuşun özgür bir sonucu değildir. Şimdiki iktisadi rejim aynı anda emeğin hem fiyatını hem de karşılığını azaltıyor; işçiyi kusurlaştırırken insanı alçaltıyor.”¹⁴⁰

Yakın dönemde, Analitik Marksizm adı altında gelişen akım Marksizm’i etik başlığının eksikliği noktasında eleştirmişlerdir. Marx’ın etik öneriler sunmak gibi bir çabası olmamıştır. Marx’ın yorumladığı yabancılaşmanın tarihidir ve bu etik bir tanımlama biçiminde değildir. Etik öğeler barındırabilir olması mutlak bir ahlak

¹³⁸ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s. 31

¹³⁹ A.g.e., s.20

¹⁴⁰ A.g.e., s.32

tanımı yapma anlayışını beraberinde getirmek zorunda değildir. Analitik Marksistler bu başlığın eksikliğinden yola çıkarak yeni bir tanımlama yapmaya çalışmışlardır. Bunu denemelerinin ana nedeni olarak sahte bilinç içindeki işçi sınıfının bu durumdan uyanmasını sağlamak görülebilir.

Analitik Marksistlerin, bu bağlamda, üzerinde özellikle durduğu kavram eşitlik kavramıdır. Eşitlik, “fırsat eşitliği” olgusu ile biçimlenmiştir. Kapitalizmde bu durum eşitlikten uzaklaşmış ve insanı araç olarak gören bir biçime bürünmüştür. Üretim ve değiş tokuş ilişkilerinde kapitalizm insanı amaç olarak algılayamaz, yabancılaşmanın ortadan kalkmasını sağlayamaz. Fırsat eşitliğinin gelir eşitliğine dönüşmesi durumu da yabancılaşmadan kurtuluşa çözüm değildir çünkü işçi üretimi üzerinde söz sahibi olamamıştır. Üstelik zamanını nasıl değerlendireceğine karar verme aşamasına da erişememiştir. Analitik Marksistler artı değer kavramıyla doğan sömürünün, adaletsizliğin temeli olduğu görüşündedirler. İşçinin değer yaratmasının dışında “değeri olan bir şey yaratması” ve bu değerli şeyin büyük çoğunluğunun kapitalistin denetimi altına girmesi sömürünün özünü oluşturmaktadır.¹⁴¹ Analitik Marksistlerin önde gelen isimlerinden G. Cohen, Marksizm’i sömürüyü ortadan kaldıramadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Bunun bir boyutunu son dönemlerde tartışılan sömürü kavramıyla birlikte çocuk, emekli, engelli, ev hanımı, işsiz vs. gibi kesimlerin sömürüye dâhil olup olmayacağı konusu oluşturmaktadır. Bu kesimler artı-değer üretmedikleri için sömürülmezler ancak işsizlik maaşı gibi yaşamlarını sürdürmek adına kullandıkları ile sömürüye ortak olurlar biçiminde gelişen tartışmalar güncelliğini günümüzde de korumaktadır. Bu başlığa “gönüllülük” esası eklenerek yeni yorumlar getirilmeye çalışılmaktadır. Marx için insanın amaç

¹⁴¹ Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul, 2004, s.252

olması durumu atlanmamalıdır; konunun insan merkezli, hümanist bir bakış açısıyla ele alınması yerinde olacaktır.

‘İşçi’ kavramının boyut değiştirmesi gerekliliği üzerine yaşanan tartişmalar bu açıklığın giderilmesine çalışılmasından doğmuştur. Bunun ana nedeni çoğu işçinin özel sektör çalışanlarına oranla daha iyi koşullara sahip olması ve bundan kaynaklı içine duiştikleri “sahte bilinç” yanılısamasıdır. Bir fabrikada çok yüksek maaşla çalışan yüksek statüde, mülk sahibi olan bir işçi ele alınacak olursa: Yaşam standartlarının oldukça yüksek olması, onda oluşan sahte bilinç, onun ürettiği artı değer sayesinde sömürülmesini görmesine engel olmaktadır. Aynı biçimde duişk statüde bir memur ele alınırsa: Onun kötü yaşam standartlarıyla, zamanını yine istediği düzeyde kullanamaması ve kendini gerçekleştirme ediminden yoksun duiştğ gözlemlenebilmektedir. Bu bütün günü ev işlerini yaparak geçiren ve maddi bir karşılığını göremediği gibi kendini gerçekleştirebilme olanağından yoksun bırakılan bir ev hanımı örneğiyle de betimlenebilir. Bunun gibi örnekler ile çoğaltabilen bu konu, işçi kavramının yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Kavrama ‘sömürülen’ sınıfın hemen hepsinin eklemlendiği yeni anlamıyla tekrar bakmak yerinde olacaktır.

“Yabancılaşma doğası gereği dinamik bir kavramdır; mutlaka değişim gerektirir. Yabancılaşmış edim sadece yabancılaşmış bilinci üretmez, yabancılaşmış olmanın bilincini de üretir.”¹⁴² Bu bilinç insanın sanatsal alanda kendini var etmesi önündeki engeli de kaldırmıştır. Yabancılaşma, yabancılaşma bilinciyle oluşturulan türlü sanatların da yolunu açmıştır. Pop-art adı altında gelişen sanat akımı buna örnek oluşturabilecek durumdadır. Benzer biçimde yabancılaşmanın getirdiği o ‘bulanık’

¹⁴² Meszaros, **Marx’s Theory of Alienation**, 1970, s.181

ruh halinin anlatılmaya çalışılmasıyla gelişen edebi akımlar da buna örnek verilebilir. Özellikle sinema, yabancılaşma kavramından oldukça beslenmektedir. Sanat ve düşün dünyasıyla gelişen bu farkındalık kuşkusuz kolay olmamaktadır. Sistem sunduğu “yabancılaşmış hayat elementleri”yle bu farkındalığı geciktirmek için elinde olan tüm olanakları kullanmaktadır: refah, sanayi, din, teknoloji, vs.¹⁴³

Bunlardan biri de insanın içine itildiği tasarruf psikolojisidir. Marx’ın “boş zaman” kavramı da bu tasarrufun bir yansıması olarak bugün tatil anlayışı çevresinde biçimlenmiştir. Boş zamanı, yaşamak için gerekli koşulları sağladıktan sonra kalan vaktin insanın kendini gerçekleştirmesine yönelik bir zaman dilimi olarak yorumlamaktadır. Marx bunun daha fazla emek harcanan bir süreci de barındırdığının altını çizmektedir. Günümüzde bu “boş zaman” kavramı neredeyse aralıksız ve aynı zamanda harcamasız (tatil parası biriktirmek için alınmayan kitaplar, gidilmeyen sinemalar, tiyatrolar, kültürel etkinlikler) yani kendini, “kendini gerçekleştirme” araçlarından “yoksunlaştırarak” bir şeyler yapmak adına oluşturulan bir tasarruf biçimine bürünmüştür. Olması gereken insanın kendini var etme sürecini yaşaması iken, olan, insanın kendini eğlendirmesi sürecidir ki bu da kapitalizmin, insanı bir başka albenisiyle kendini gerçekleştirme ediminden uzaklaştırmasının bir örneğini oluşturmaktadır.

Geleceğe yapılan yatırım adı altında gelişen tasarruf, var olan bugünün verimsizliğine yol açmaktadır. Bu verimsizlik beraberinde getirdiği doyumsuzluk ile insanın yaşadığı yabancılaşmanın içinden çıkılmaz bir biçime girmesine neden olmaktadır. Kendini ‘bugün’ gerçekleştiremeyen birey bunu da geleceğe bırakmakta ve hep bir beklenti içine itilmektedir. Marx bunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

¹⁴³ Ollman, **Alienation**, 1996, s.135

“Kendin ne kadar azalırsan o kadar çoğa sahip olursun; kendi öz hayatını dile getirmenle dışsallaşmış hayatını dile getirmen ters orantılıdır - yabancılaşmış varlığın gitgide büyür.”¹⁴⁴ Bu büyümenin yarattığı doyumsuzluk, ancak bir sınıra ulaştığında uyanma ve bundan sıyrılma çabası doğurabilir.

¹⁴⁴ Marx, **1844 El Yazmaları**, 2009, s.129

3.7. Günümüzde Yabancılaşmanın Önemi

Yabancılaşma olgusunun çağından koparak günümüzde de üzerine konuşuluyor olması, Marx'ın emek yabancılaşmasını konu edinmesiyle birlikte yalnızca bununla yetinmemesi ve insanın kendini gerçekleştirme sürecinde yaşadığı kırılmalara da yer vermesi ile ilişkilendirilebilir. Kapitalizm bireyselleşmenin en yoğun yaşandığı zaman dilimini temsil etmesine rağmen 'kendini gerçekleştirememe' bunalımı kapitalist ilişkilerden beslenmektedir.

Kapitalizmin bireyselleşme getirisiyle beraber özne ile nesne arasındaki ilişkiyi bozduğu gözlemlenmektedir. Kapitalizm üretimi tinsel olarak yoksunlaştırmıştır. Üretim, kendini gerçekleştirme edimi için eşit derecede bir zenginliğe sahiptir. Kapitalizm özne ile nesnenin yer değiştirdiği bir dünyayı meydana getirmiştir. Bu dünyada insan kendi üretimleri tarafından yönetilmektedir. Şeyleşme sürecinde nesne tiranlık kurarak özne biçimine bürünmüştür.¹⁴⁵

Marx, *Kutsal Aile*'de sevgi duygusunda örneklediği bir kapitalizm eleştirisi yapmaktadır. Sevgi duyguyu insandan kopmuş ve başlı başına bir varlık halini almıştır. "...özniteliğin özne durumuna bu başkalaşması aracılığıyla, bütün özsel belirlenimler ve insanın bütün özsel belirtileri, eleştirel olarak varlığın aykırı yaratık ve yabancılaşmaları durumuna dönüştürülebilir."¹⁴⁶ Özne artık yeni bir biçim almış ve ona yüklenen özelliklerin (duygular, beklentiler) kontrolü altına girmiştir. Bu durum, günümüzde daha da yoğunlaşmıştır. "Kapitalizm altında çokça duygumuz

¹⁴⁵ Eagleton, **Marx**, A Phoenix Paperback, London, 1997, s.26

¹⁴⁶ Marx-Engels, **Kutsal Aile**, Sol Yayınları (Çeviren: Kenan Somer), Ankara, 1994, s.39

metalara dönüşmektedir, bu özel mülkiyetin alaşağı edilip insan bedeni kurtulana kadar ve insani duygular kendilerine gelene kadar sürecektir.”¹⁴⁷

Bu durum sadece duyumlara özgü bir durum değildir elbette; insanın ürettiği her şeye bulaşmıştır. Metaların dünyası da bundan farklı değildir. Üretilenler, üretenleri kontrolleri altına almışlardır ve meta fetişizmi diye adlandırılan olguyla tanrılaşan metaların dünyasında yaşamaya başlamıştır insan.¹⁴⁸ Günümüzde ise meta fetişizmi teknolojinin ve iletişim araçlarının etkisi ile yoğunluk olarak bir artış göstermiştir.

Küreselleşme ile birlikte kültürün gelişen teknolojiye mağlup olması durumu insanın ne için yaşadığı sorusuna mekanik bir boyut katmış ve insanı teknolojinin kölesi durumuna sokmuştur. İnsanın bu kölelik durumuna karşı geliştirdiği körlüğün ana nedeni bireysel ve türsel yaşamını birbirinden ayırmasıdır. Kendini gerçekleştirme ediminden yoksunlaşmışken bireysel varlığını koruyabildiği, zenginleştirebildiği sanısına kapılmıştır. Bireyselliğin türsellikten kopmadığının ayırımına vardığı an yabancılaşmanın da varlığını hissedecek ve bundan kurtulma çabası gösterecektir.

Ekolojik dengenin bozulması insanın doğaya bakışının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Kapitalizmin doğaya yaklaşımı onu tüketmek noktasında olduğu için bu aşamada doğadan kopuş yaşanmaktadır. Aynı biçimde kapitalizmin doğurduğu sosyal ve ekonomik kriz bir dönüşüm seçeneği için Marksizm’e ve beraberinde getirmiş olduğu doğa-insan anlayışına ilişkin yeniden okumalarını zorunlu kılar hale getirmiştir.

¹⁴⁷ Eagleton, **Marx**, 1997, s.23

¹⁴⁸ Marx, **Kapital**, 2005, 1. Cilt, s.83

Özetle kapitalizm artık, özne ile nesnenin konumlarının değiştiği bir dünyadır. Özne-insan kendini kendi yaratımlarının denetimine teslim etmiş ve nesne olarak yeniden kendini var etmiştir. Bu yeni sözde-öznenin tek işlevi biriktirilmiş emek/sermaye üretmek ve bununla kendi yaşamı ile beslenen bir “vampir” yaratmaktır.¹⁴⁹ Bu yer değişimi var oldukça yabancılaşma konusunun güncelliğini koruması şaşırtıcı olmayacaktır.

¹⁴⁹ Eagleton, **Marx**, 1997, s.31-32

3.8. Yabancılaşmama

Yabancılaşmanın “insanı, kendini insani olmayan bir şekilde, kendine karşıt olarak nesneleştirme değil, kendini soyut düşünceden ayrı ve soyut düşünceye karşıt olarak nesneleştirme”¹⁵⁰ biçiminde algılanması ile aşılması olanaklı olan zihinsel bir süreçtir. Bu nokta göz önünde bulundurularak bir sonuca varmak gerekirse, değinilecek olan konunun artık yabancılaşmanın etkileri ve neliğini değil “yabancılaşmama”nın neliğini içermesi daha yerinde olacaktır. Istvan Meszaros’un betimlediği birkaç basamaklı tanımlama bu konu için yardımcı niteliktedir. Meszaros insanın doğasal varlık olduğu gerçeğiyle yola çıkmıştır. Bununla birlikte var olan doğal gereksinimlerini karşılamak için gerekli güçlere de sahiptir. İnsan, doğasal bir varlık olmasına karşın kendini bir ‘toplum’ içinde var edebilmektedir. Doğuştan olan sosyal varlığı toplumda yaşaması için çeşitli koşullar üretmesini sağlamaktadır. Bu üretkenlik onun yeni gereksinimler duymasını ve bunlara doyum sürecinde yeni güçler geliştirmesini sağlamaktadır. Bu yolla dünyayı spesifik olarak değiştiren insan “dünyada kendi izini bırakır.” Bu, doğanın artık “antropolojik bir doğa” haline gelmesine neden olmaktadır. Böylece insan, doğayla girdiği ilişkiyi potansiyel olarak insan ilişkisi haline getirmektedir -bir başka deyişle doğa artık insansı olmuştur. Bu insanın doğa üzerine “maddi elementlerden, bilimsel savlardan ve estetik zevke ilişkin nesnelere” oluşturduğu geniş bir yelpazeyle kendini örneklemektedir. İnsan artık kendini, oluşturduğu sosyoekonomik kurumlar ve bunların ürünleriyle pratik anlamda da çoğaltmaktadır. Bu sayede kendine ilişkin yönelttiği derin düşünceler onu yeni kuruluşlar oluşturmaya sevk etmektedir. İnsan bu katılım ve etkileşim sonucu oluşan yeni gereksinim ve dolayısıyla gelişen yeni güçler sayesinde “pratik

¹⁵⁰ Marx, 1844 El Yazmaları, 2009, s.162

tekrarlanma” yoluyla kendini “entelektüel” anlamda çoğaltmaktadır.¹⁵¹ İnsanın yabancılaşmamış biçimi bu basamaklardan geçen entelektüel çoğalma durumu olmalıdır, yani insan “kendini gerçekleştirme gücünü elinde tutan birey” biçimine dönüşmelidir.

¹⁵¹ Meszaros, **Marx’s Theory of Alienation**, 1970, s.173-174

SONUÇ

Yabancılaşma durumunun çözümlenmesinin Marksist anlamda ele alınması, yani politik iktisadın yanı sıra özne-nesne ikileminde ve toplum-tarih bağı ile ilişkilendirilmesi, olguyu daha geniş bir alana taşımaktadır. Bu bağlardan bağımsız olarak ele alınan yabancılaşma kavramının sonucu ise yabancılaşmanın insandan ayrılamaz bir durum olduğu gerçeğini doğrulacaktır. Marksist bakış açısı insana bu umutsuzluğu dayatmamakta; bütünlüklü bir yaklaşım yardımıyla insanın kendini dünyada nasıl konumlandığına farkına varmasını sağlamaktadır. İnsanın nasıl olması (doğasını nasıl gerçekleştireceği) üzerine geliştirilen yorumlar da yabancılaşmanın insana genetik kodlarla bağlı olmadığını göstermektedir. Yabancılaşma durumunun sınıflı toplumlara özgü ekonomik ilişkiler aracılığıyla sürdüğü gerçeği gözler önüne serildiğinde, insana düşen rolün bundan sıyrılmak için neler yapabileceği sorusunun yanıtını aramak olduğu kaçınılmazdır. Bu ‘ne yapılabilir’ sorusu kendini insanın nasıl bir dünyada yaşadığı ve nasıl bir dünyada yaşaması gerektiği ikili sorusuna dönüştürür. Bu dönüştürülmüş soru bizi Marx’ın kurtuluş olarak kabul ettiği yere kendini gerçekleştirme ediminin sorgulanmasına taşır. Hegel’deki “mutsuz bilinç” kavramının “mutlu insan”a dönüşmesi ancak kendini gerçekleştirme edimi ile oluşabilir. Bunun oluşması için insanın dünyada konumlanışına yeniden bakması gerekmektedir. Bu konumlanışın yanlışlığı kökeninde insanın doğaya sahip olma arzusunun doğmasıyla başlamıştır. Bu yabancılaşma olgusu için başlangıç noktası olmuştur çünkü sahip olma arzusu beraberinde özel mülkiyetin doğuşuna da yol açmıştır. Buna sınıflı toplumsal yapı ve işbölümü eklendiğinde, yabancılaşma emek sömürsü ile kendi telos’una ulaşmıştır. Bu noktada doğan emek yabancılaşması, insanın kendini gerçekleştirme edimi olan

çalışma etkinliğinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Domino taşı etkisi yaratan bu uzaklaşma yabancılaşmanın zincirleme bir biçimde sıçramasına neden olmuştur. Çalışma etkinliğinin isteksiz ve bir dayatma sonucu yapılıyor olması kendini gerçekleştirme edimini sekteye uğrattırken beraberinde özgürlük ve gereksinim kavramlarının ne olduğuna ilişkin belirsizlikler yaratmıştır. Bir kısır döngüden kurtuluş yabancılaşmanın kaçınılmaz ancak aşılması olanaklı bir süreç olduğunun tanınmasıyla gerçekleşecektir.

En başa bakmak için bugünü terk etmek zorunda değiliz. Marx'ın altını çizdiği nokta da budur. İnsan tarihsel bir varlıktır. Bu tarihsellik içinde geçmişin, bugünün ve belki geleceğin sindirildiği bir olgudur. Kökenin masumiyetinin özlemi günümüzü terk etmek anlamına gelmez. Tarihsel serüven kökene dönüşü olanaksız kılmaktadır. Gelişen bireyselleşmeye artan gereksinimlerin *özgürce belirlenmesi* eşlik ettiğinde *nostalgia* bir anlamada doyurulmuş olacaktır. Bu sınıfsız toplum ülküsü ile ilkel komünal toplum imgesini birbirinden ayrı tutmayı gerektirir.

Marx kendini gerçekleştirmenin yolunu sınıfsız toplumda görmektedir. Marx'a sempati duyan eleştirmenler bunu bir ütopya olarak tanımlamaktadır. Ancak insanın özgür ve onurlu bir yaşam sürme arzusunun ortaklaşa oluşu, Marx'ın kapitalizm eleştirisini ütöpik genellemesinin ötesine taşımaktadır. Sınıfsız toplum imgesinin sunabileceği seçeneklerin bu ortak arzunun gerçekleştirilmesi çabasında önemli bir yerinin olduğunu göstermek demokratik geleneğin görevidir. Marx arzulanan toplum yapısını tanımlarken, insanın özgürleşme alanı olarak düşündüğü çalışma koşullarından söz eder ve en temel savlarını buradan çıkarır. Hegel'den yola çıkan Marx insanın *bireysel* ve *türsel* olarak kendini ancak toplumsal *pratik*'te gerçekleştirebileceğini savlar. Buna göre insanın ayrıcalığı yalnızca bir öz-

bilince sahip olması değildir; buna ek olarak tür olarak kendi yapıp ettikleri üzerinde de düşünmesi onu gerçek anlamda insan yapmaktadır. Bu tarihsel bilinç insanın kendini nasıl dışlaştırdığını ve kendi karşıtını yaratarak kendini, kendi ötekinde nasıl izlediğini gösterir. Sorun insanın hem kişisel hem de tarihsel düzeyde kendi etkinliğini tanıması ve tanıma sürecinin yarattığı özgürleşmeyi duyumsamasıdır. Yabancılaşma Hegel ve Marx'ın belirttiği gibi, kendi olma ve kendini özgürleştirme sürecinin bir aşamasıdır. Ancak bu iki düşünüründe belirttiği gibi bu aşılması gereken bir aşamadır. İnsan bir süreç ve bu sürecin ürettiği sonuçtur. Marx ve onu izleyen çağdaş düşünürler insanın yalnızca bir sonuç olarak ele alınmasına karşı durmuşlardır. Bu sürecin açığa çıkardığı öğeleri değerlendirmeden yoksunluk ve bunun insanın mutluluk ereğini yok etmesi *yabancılaşma* denilen *durumu* açığa çıkarmaktadır. Bu çalışmanın açığa çıkarmaya çabaladığı temel sav da yabancılaşma durumunu yaratan öğelerin *insanın etkinliği* ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulayarak konunun önemini ve canlılığını hala koruduğu göstermekti.

Bu doğrultuda, birinci bölümde, yabancılaşma durumunun kökenine Marx'ın ele aldığı biçimiyle yaklaşmıştır. Yabancılaşma durumu dört ana başlıkla incelenmiştir. Bunlar insanın; doğaya, kendi etkinliği olarak emeğine, bunun sonucu olan ürününe ve son olarak da kendi türüne yabancılaşması biçiminde sınıflandırılmıştır. Burada yapılan, insanın doğadan ve kendi etkinliğinden kopmasının, yabancılaşma durumunun sınırlarını üst seviyelere çıkardığının gösterilmesidir.

İkinci bölümde insan varoluşunu biçimlendiren öğelerden çalışma, gereksinim ve özgürlük gibi temel oluşturucular arasındaki ilişki ile yabancılaşmanın bu oluşturucular üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Bununla yapılmak istenen, yabancılaşma

durumunun insanın varoluş serüvenindeki oluşturucu öğeleri de zedelediğini göstermektedir. Bu zedelenme ile açığa çıkan, yabancılaşmanın insanın özünde olduğunu işaret edenlerin yanılması olmuştur.

Üçüncü bölümde, Marksist anlamda ele alınan yabancılaşma durumunun felsefe tarihindeki yansımaları ve durumun önemini hala neden koruduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ele alınan başlıklar özellikle meta fetişizmden türeyen şeyleşme, topluma yansımaları açısından kültür ve son dönem, oldukça, sözü edilen öteki kavramlarının etrafında biçimlenirken yabancılaşmanın nasıl olabileceği ve yabancılaşma durumunun güncelliğini neden ve hangi biçimlerde koruyor olduğu tartışılmıştır.

ÖZET

KÜRÜM Zişan. Marksist Kavram Olarak Yabancılaşma ve Özgürlük Sorunsalı,
Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Bu çalışmanın ereği birçok alanda etkisinin hissedildiği ve nedenlerinin farklı başlıklara dayandırıldığı yabancılaşma kavramının bu dayandırılan başlıklardan sıyrılması ve kökeninin araştırılmaya çalışılmasıdır. Kavrama, detaylarıyla bakan Karl Marx bu köken araştırmasında ışık kaynağı olacaktır. Bu yüzden ilk bölüm Karl Marx'ın geliştirdiği yabancılaşma olgusunu ele alacaktır.

İkinci bölüm yabancılaşmanın insan doğası üzerindeki etkileri sonucu değişen insan edimlerinin ve yaklaşımlarının neliği üzerine yoğunlaşan düşüncelerden oluşacaktır. Bu yoğunlaşma; insan doğası, gereksinim, özgürlük ve bunlarla başkalaşıma uğrayan çalışma edimi üzerine olacaktır.

Son bölümdeyse 20. yüzyılda, bu durum üzerine gelişen tartışmalara yönelik genel bakış altında yabancılaşma kavramının evrimi yansıtılacaktır.

Çalışma “yabancılaşmış insan”ın bu durumdan “kurtuluş”unu, yabancılaşmanın köklerinde aramaktadır. Bu yapılırken ulaşılan nokta insanın dünya üzerindeki konumlanış biçimi sonucu oluşan sınıfsal yapının, yabancılaşmayı doğurduğu ve bunun giderilmesi yolunun, insanın bu konumlanış biçimini değiştirmesi gerekliliğidir.

ABSTRACT

KÜRÜM Zişan, Alienation and Freedom as Marxist Concepts, MA Thesis, Ankara, 2011.

This thesis aims to track down the origin of alienation, which is commonly felt in social life, by eliminating ordinary and superficial interpretations, which are attributed to it. Since Marx's interpretation of alienation to be considered original, the first part of this thesis explores the Marxist concept of alienation.

The second part focuses on how alienation effects human actions and reflections with special emphasis on human nature, needs and freedom.

In the last part, a general review and evolution of contemporary discussions on alienation will be given to stress validity and importance of it.

The general idea that governs whole discussion is that without pinning down the real cause, namely class structure, and elimination of it, alienation would be prolonged with a pretext that it is identified as easily curable psychological pathology.

KAYNAKÇA

ALTHUSSER, Louise, (2002), **Marx İçin**, (ev. Işık Ergüden), İstanbul, İthaki Yayınları.

BEWES, Timothy, (2008), **şeyleşme**, (ev. Deniz Soysal), İstanbul, Metis Yayınları.

BOOKCHIN, Murray, (1996), **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, (ev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

COLLIN, D. , (2008), **Marx'ı Anlamak**, (ev. Işık Ergüden), İstanbul, Versus Kitap.

DAVIDOV, Yuri, (1990), **Özgürlük ve Yabancılaşma**, (ev. Sargut şölün), Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

DERRİDA, J., (2007), **Marx'ın Hayaletleri**, (ev. Alp Tümertekin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

EAGLETON, T., (2005), **Kültür Yorumları**, Ayrıntı Yayınları, (ev. Özge elik), İstanbul,

EAGLETON, T., (1997), **Marx**, London, A Phoenix Paperback.

FRASER, Ian, (2008), **Hegel ve Marks**, (ev. Beyza Sumer Aydaş), Ankara, Dost Kitabevi.

FROMM, E., (2003), **Sahip Olmak Ya Da Olmak**, (ev. Aydın Arıtan), İstanbul, Arıtan Yayınları.

FROMM, E., (1995), **Marx'ın İnsan Anlayışı**, (Çev. Kaan H. Ökten), İstanbul, Arıtan Yayınevi.

GÜÇLÜ, A., UZUN, E., UZUN, S., YOLSAL, Ü.H., (2003), **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

HEGEL, W.F., (2011), **Tinin Görüngübilimi**, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul, İdea Yayınevi.

KYMLICKA, Will, (2004), **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LUKACS, G., (2006), **Tarih ve Sınıf Bilinci**, (Çev. Yılmaz Öner), İstanbul, Belge Yayınları.

MARCUSE, H., (1968), **Tek Boyutlu İnsan**, (Çev. Seçkin Çağan), İstanbul, May Yayınları.

MARCUSE, Herbert, (1997), **Tek-Boyutlu İnsan**, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul, İdea Yayınevi.

MARX, K., ENGELS, F., (1992), **Alman İdeolojisi**, (Çev. Sevim Belli), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K. – ENGELS, F., (1968), **Alman İdeolojisi**, (Çev. Selahattin Hilav), İstanbul, Sosyal Yayınlar.

MARX, K., (2009), **1844 El Yazmaları**, (Çev. Murat Belge), İstanbul, İletişim Yayınları.

MARX, K., (2005), **1844 El Yazmaları-Ekonomi Politik ve Felsefe**, (Çev.Kenan Somer), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K., (1999), **Grundrisse I**, (Çev.Arif Gelen), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K., (2003), **Grundrisse II**, (Çev.Arif Gelen), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K., (2004), **Kapital I**, (Çev. Alaattin Bilgi), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K., (200?), **Kapital III**, (Çev. Alaattin Bilgi), Ankara, Sol Yayınları.

MARX, K., (1994), **Kutsal Aile**, (Çev. Kenan Somer), Ankara, Sol Yayınları.

MESZAROS, Istvan, (1970), **Marx's Theory of Alienation**, London, Merlin Press.

OLLMAN, B., (1996), **Alienation**, Cambridge, Cambridge University Press.

OLLMAN, B., (2008), **Diyalektiğin Dansı**, (Çev. Cenk Saraçoğlu), İstanbul, Yordam Yayınevi.

OLLMAN, Bertell, (2009), **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, (Çev. Ayşegül Kars), İstanbul, Yordam Yayınları.

ÖRS, Birsen, (2009), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları.

PAPPENHEIM, Fritz, (2002), **Modern İnsanın Yabancılaşması**, (Çev. Salih Ak), Ankara, Phoenix Yayınevi.

SARTRE, J.P., (2005), **Varoluşçuluk**, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul, Say Yayınları.

SAYERS, Sean, (2009), **Marksizm ve İnsan Doğası**, (Çev.Şükrü Alpagut), İstanbul, Yordam Yayınları.

SİLİER, Yıldız, (2006), **Özgürlük Yanılsaması**, İstanbul, Yordam Yayınları.

WOOD, A.W., (2004), **KARL MARX**, London, Routledge-Taylor&Francis Group.

WOLFF, Jonathan, (2003), **Why Read Marx Today?**, New York, Oxford University Press.